

ERDÉLYI MÚZEUM

XV. kötet.

1898.

VII. füzet.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.

Magyarország felett sötét gyász terítette ki hollószárnyait.

Mint villámcsapás cikázott a hazán keresztül a megrendítő gyász hír, hogy nemzeti lelkesedésünkkel körülrajongott királynőnk, Magyarország védő angyala, kit már életében a „*patrona Hungariae*“ szentséges jelzővel tisztelt meg a nemzeti kegyelet, szept. 10-én d. u. 2 órakor Genfben életét a halhatatlansággal cserélte fel, miután egy emberi szörnyeteg orgyilkos keze tört döfött abba a nemes szívbe, mely egész életében a szép, jó és igaz eszményeiért hevült, mely nemzetek és népek jóléteért, boldogságáért dobogott, míg nem a sors kegyetlen csapásai alatt annyira megtörött, hogy vérzeni még az orgyilkos tördöfésétől sem volt képes többé.

Mélyen megindulva s megdöbbenve állunk a kérlelhetetlen sorsnak eme, emberi véges elmével megérthetetlen kegyellensége előtt.

Siratjuk országunknak nehéz időkben védő angyalát, a kit a történelem mint egyik legdicsebb királynénkat fog örökké emlegetni.

Siratjuk a tudomány, művelődés fenkölt lelkű nemes pártfogóját; nemzeti geniuszunk, eszményeink lelkes szószólóját.

Valóban igazak a fájdalom első kitörésének felsohajtó szavai, hogy nemzeti királyaink rég elmúlt századokban révedező emléke újult meg az ő sze-

mélyében s azóta a legendaszerű messze múlt óta nem ült magyarabb királyasszony trónunkon, mint Ő volt; nem értette meg senki jobban és inkább nemzetünknek nemesebb hivatottságát, jelentőségét és igaz érzületét, mint a hogy Ő megértette és átérezte.

De nem csak megértette és átérezte, hanem fölkent kezének varázserejével foszladozó szálakból fonta újra szorossá azt a köteléket, mely a trónt és nemzetet összefűzi.

A nagy veszteség érzetében a törrel átszűrt fejedelmi szív előtt mély fájdalomban megtörve állunk s lelkünkbenf ölmerülnek a múltak boldog és bús emlékei, annak a királynénak képe, kinek fejedelmi erényei és nemes szíve annyit tettek a trón és nemzet elválaszthatatlan összeforrasztására és a kinek lelkében visszhangot keltett minden nemes és nagy törekvés, mely az egész nemzetből a trón felé szállott és áldó, ápoló kezét terjesztette ki azokra; és látjuk őt nehéz idők folyamán a leg-súlyosabb emberi szenvedések alatt, roskadozó egészséggel, megadással túrni és szenvedni mind-azt, a mit a Mindenható keze rá mért; és tengereben az emésztő fájdalomnak, maradt őrangyala felséges férjének és népének.

Áldott és szent legyen emléke, mint igaz és el nem múló a hódoló ragaszkodás és szeretet, melylyel a nemzet környezte.

Elhelyezzük azt híven a főtartó nemzeti érzések kincslárába és emléktábjára ráírjuk egy nemzet háláját.

Erzsébet királyné áldott emléke örökké élni fog hű magyarjai hálás szívében!

Napoca.

(A rómaiak Kolozsvára.)

A dákok a köztársaság végső évtizeiben kerülnek a római birodalom közvetlen szomszédságába, s a végek helytartóinak tömerdek bajt okoznak, de veszedelmesekké csak a törzsekben élő népet egységes nemzetté egyesítő Burvista uralma alatt válnak, midőn már mint hódítók lépnek föl. Ezt nem tűrhethvén el Róma kormánya, Julius Caesar életének utolsó évében nagy hadjáratra készül ellenünk, s Itáliának keleti kikötőiben tíz legio és tízezer lovas várta már az indulásra való parancsot. Brutus töre azonban más irányt adott az eseményeknek. A háború elmaradt, de letűnt a dákok csillaga is, mert Burvistát orvul megölték, s népe ismét törzsekre szakadt.

Strabo négy törzset említ, — de alighanem több volt, s valószínűleg ez az oka, hogy nem tudnak összeférni, hogy nem tudnak egyetlen nagyobb vállalatba se belebocsátkozni.

Nem is igen hallunk róluk, majdnem másfél évszázadon át, míg Decebal újra nem egyesíti a széthullott népet, — és az utolsó Flavius császárral már mint az egységes dák nemzet korlátlan hatalmú uralkodója száll szembe, sőt kísérletet tesz az összes — balparti — törzsnek egyesítésére. Aligha sikertelenül, mert 86-ban Kr. u. a dákok mint tengerár lepik el a gazdag Dáéziát. A tartomány helytartója Oppius Sabinus vitézül helytállott ugyan, de elesett mielőtt segítséget kaphatott volna.

E súlyos csapás nagy izgalmakat keltett Rómában s Domitián legyőzvéen bizalmatlanságát, gyanakvó természetét, Pannoniát, Dalmátiát és Thraciát egyesíti, s Vettonius Funisulanust nevezi ki helytartóvá és maga is elmegy a veszélyeztetett tartományba, hogy személyesen ellenőrizze a provinciális hadak összevonását. Ő maga azonban nem volt hadvezér, a harezokat tehát legátusai intézték, főként Cornelius Fuscus, a gárda parancsnoka. De a praetoriánusok pompás harezjátékaihoz szokott tábornok, a hadértő dákokat is római

csőcseléknek nézvén, csekély erejével magát Decebalt támadta meg s életével lakolt vakmerőségeért. Utódja Tettius(?) Julianus helyre-
ütötte ugyan a esorbát Tapainál (Karánsebes?) s már Sarmizegetusa
(Várhely) falait akarta töretni, midőn Domitián a pannoniai balsi-
kerek miatt hirtelen békét kötött a barbár Decebállal.

A föltételek sulyosak voltak, s Rómában már Decebal adófize-
tőjének nevezgették a birodalmat, és hatalmas ellenzék támadt, amely
rögtönös visszatorlást kívánt, a melyet még az sem tudott kiengesztel-
ni, hogy a győző meghódolt Róma fönsége előtt, s koronát kért
a császártól! Ezt megadta Domitián, de a boszuló hadjáratot nem
indította meg. Nyugton maradt Decebal is, sőt békére kényszerítette
a bastarnok, roxolanok vándor törzseit is. És ezzel nagy szolgálatot
tett Rómának.

De a jó viszony még sem lehetett tartós. Decebal békéje
kezdettől fogva magában hordta a romlás esiráit. A kor szelleme,
Róma viláгурalmi helyzete, s Decebal birtokainak földrajzi fekvése
és politikájának iránya teszük lehetetlenné annak hosszabb ideig való
fönntartását.

Az ókor nem ismerte az egyensuly politikát, és a nagy világ-
birodalmak Parthia épúgy mint Róma csak akkor túrték meg határaikon
független államot, ha kénytelenek voltak vele. Domitián idejében
pedig kénytelenek voltak a rómaiak, mert a birodalmat dúló rette-
netes társadalmi, pénz és kereskedelmi válság, a hadsereg teljes meg-
romlása miatt, teljes lehetetlenség volt megkoczkáztatni az új háborút.

Rómának e kényszerű veszteglését a legnagyobb körültekintéssel
aknázta ki a király. Seregét római mintára szervezte, országának
határait megerősítette, belsejét várakkal rakta meg, szövetségeseket
keresett és talált mindenfelé, követei eljutottak még a birodalommal
mindig farkas szemet néző „Nagy Király“ udvarába is, és Decebal
szította föl a Pannonia mesgyéin lakó népek harezi kedvét s birvágyát
is annyira, hogy megtámadták minden oldalról a virágzó, gazdag
tartományt. Ez már vérig sértette a döllyfös római urakat, de Domitián
utódja, az öreg és beteg Nerva mégse mert fegyvert ragadni! Fogadott
fiára Marcus Ulpius Trajanusra szállott a nehéz kötelesség, hogy
megboszulja a császárnak a „danaok miatt ontott könnyeit“.

Traján 101-ben indította meg körülbelül 80-000 főre rugó
seregét. Decebal látván a túlnyomó erőt, békét kért, de a császár a

teljes megalázkodással egyenlő feltételeket szabott. A gyalázattól jobban félvén Decebal mint a haláltól, megkezdődött a harez, rettenetes elszántsággal, kegyelmet nem adó barbársággal. Tapainál Traján és Decebal személyes vezérlete alatt vívták az első és legnagyobb ütközetet, melyben az ellenfelek színe-java mérkőzött egymással. A dákok királyuk példáján lelkesülve, hősiesség kitarással, halálmegvetéssel küzdöttek, de hiába. A halottak, sebesültek száma végtelen volt, s a császár még saját ruhatárát is átadta a betegeket ápoló orvosoknak. E pyrrhusi győzelem megbénította még Trajánt is, s néhány napi pihenőt tartva, kicsiny szentélyt alapított az elesettek emlékére. Leróván a kegyelet adóját, újra megindította seregeit, s néhány hét múlva bevonult Dácia fővárosába, a királyi Sarmizegetusába. Decebal belátván a háború folytatásának lehetetlenségét, békét ajánlott, s a császár elfogadta. Dácia ezzel elismerte Róma fenhatóságát, s a fővárosba legionarius őrséget telepítettek, a várakat lerombolták vagy császári katonák szállották meg, és a pár évvel előbb még rettegett király, kénytelen volt ugyanazon hűbériséget tűrni, melynek sulya alatt már kerek évszáz óta nyögtek Judaea fejedelmei.

A béke megint rövid volt. Decebal csak fegyverszünetnek tekintette, s a mint befejezhette seregének újjászervezését, a békeszerződés ellenére azonnal hadat üzent a Duna és Tisza között lakó jazygoknak, „a római nép barátainak“. A császár azonnal tiltakozott e jogsértés ellen, de Decebal a helyőrségek elűzésével vagy embertelen fölkonzolálásával válaszolt. A háború tehát 105-ben újra kitört az előbbinél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyetlenséggel. Traján óriás erőt vitt a tűzbe, talán nagyobbat mint az első hadjáratban, míg Decebalt elhagyták szövetségesei, sőt nemzetének nagyobb része is, és csak a jobbak k's töredékeivel szállhatott az áldatlan harezba, melyben győznie nem, csak halnia lehetett. A császár nyomról-nyomra haladva, fegyverrel vívott meg minden talpalatnyi földet, majd áttört a Vaskapun, újra kitézti sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a hareznek, és Decebal, hogy elkerülje a fogságot, s talán hogy rövidítse szerenésetlen népének haláltusáját, szívébe mártotta kardját.

Dacia római provincia lett.

I. A város megalapítása és nevei.

Napocáról legelső ízben az aijtoni 109—110-ben kelt mérföld-jelző kő¹ emlékeztet meg (a Potaissa Napocae M. P. X.), kétségtelen, hogy a várost maga Traján alapította, talán a Legio VII. Claudia közreműködésével. Egyidős tehát a tartományal. Hogy milyen természetű községi jogokkal ruházta föl a császár, arra nincsenek adatok; a 139—161 közt kelt fölírat² már municipiumnak nevezi; a municipalitással járó jogokat tehát Antoninus Pius vagy Marcus Aurelius alatt kapta; Commodus idejében (180—190) már colonia, és Ulpianusnak a Digestákban fennmaradt, s Septimius Severus halála után, Caracalla uralma (211—217) alatt írt passusa szerint, itáliai jogú város,³ bár nem a coloniákban szokásos magistratusok kormányozzák, legalább nem a Gordianusok idejében, midőn aedilisek, — kik közül az egyik praefectus — intézik a város ügyeit. Duumvirek választására tehát nem volt joga a polgárságnak, de egyéb tekintetben birta az itáliai városok összes előjogait.

Városunk a provinciának Superior és Inferiorra osztása után emebben feküdt; a Dacia Porolissensis Apulensis és Maluensis-re való hármassal fölosztás után pedig az elsőben, s akkor előnyösebb fekvésénél fogva nagyhamar túlszárnyalván a tartományi fővárost Porolissumot, a pénzügyi kormányzat Napocába költözik át.

A város nevének leghitelesebb alakját az egykori fölíratos kövek s a Digesták tartották fenn s következetesen Napocának mondják. Ugyanígy írják a Peutinger tábla⁴ s a ravennai Névtelen, míg Ptolemaeus *Ναπουσα*-t mond. Rövidített alakja, mint Sarmizgatusának Sarmis nem maradt fenn, ha csak nem tekintjük annak a Róma városi⁵ fölíratnak Aureliana Popa (= Poca vagy (na) Poca?) legendáját. A tulajdon névből képezett melléknév Napocensis.

A név etymológiája ismeretlen.

¹ C. I. L. III. 1627.

² C. I. L. III. 860.

³ Dig. 50. 15. 1. 59. In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est. Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est, item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo coloniae impetravit.

⁴ VIII. Segm. és folyó.

⁵ C. I. L. VI. 269.

II. A város közjogi helyzete.

A római köztársaság, majd császárság hódításait állami tulajdonnak — *ager publicus* — tekintvén, tulajdonjogot, önállóságot, csak kiváltságos személyek, testületek élvezhettek — tehát a *ius quiritium* birtokosai. A *quiritik* joga pedig nélkülözhetetlen föltétele volt a polgárközségnek, melyet a köztársaság megadott minden itáliai és cisalpin községnek, melyet a pogány császárság mindig tiszteletben tart, úgy hogy csak az utolsó *imperator* fosztja meg Itáliát épúgy, mint a többi kiváltságos területeket az adómentesség és korlátlan tulajdonjogtól. De Gallia Cisalpinat kivéve (a Pó síksága) a többi provincia iránt távolról sem voltak ilyen bőkezűek. Mereven érvényesítették az általános adófizetési kötelezettséget, a *senatus* tartományaiban épúgy, mint a császárokéiban, amott *stipendium*ot, emitt *tributum*ot szedve a lakosságtól. S e gyakorlattól igen ritkán térnek el: a *senatus* birtokain olyképen, hogy a császárok immunitást kapnak, a császár birtokain pedig *ius Italicum*ot, melynek adományozása talán egészen a *caesarok* előjoga.

E városok, miként *Ulpianus*nak az itáliai *coloniákat* elősoroló *passus*éhoz írt bevezető sorai: *sciendum est esse quasdam colonias iuris Italicæ*, eléggé bizonyítják, legnagyobb részt *coloniák*, s közviszonyaiknak legjellegzetesebb vonása, az itáliai községekre nézve általános érvényű, a provinciákban pedig kivételes: korlátlan föld és tulajdonjog. A földadó mentesség, s a vele együtt járó fejadó mentesség, az itáliai jogon alapuló kiváltságok legelseje, a római jogtudósok szerint a *ius Italicum*nak elválaszthatatlan alkotórészei, mely a polgárokra nézve rendkívül fontos, hasonlíthatatlanul fontosabb, mint a gyakran csak külsőségekben nyilvánuló előjogok legnagyobb része.

Az itáliai jogú városok polgárainak teljes *qualificatiója* volt bármely állambivatalra.

Tartományunk a harmadik évszáz elején a következő itáliai jogú *coloniákkal* büszkélkedik: *C. Zernensium*, melyet *Traján* alapított. *Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Apulum* s *Potaisával*, melyet *Severus* tüntetett ki e fontos előjogokkal. Tehát öt városunknak van önkormányzata, a római *coloniákénál* egyben-másban teljesebb autonómiaja.

Az itáliai jog azonban édes keveset különböztvén a teljes római jogtól, a *ius Italicum* kifejezés inkább *terminus technicus*, mint a

közjogi állapot valamelyik nemére vonatkozó elnevezés, mert tartalmilag a provincialis községeknek ugyanazon állapotát jelenti, a melybe Itáliai községei jutottak a szövetségesek háborújának befejezése után, midőn autonómiájuk a *ius quiritorium*, tehát a teljes tulajdonjog alapján szerveztetett újjá. E nagyszabású, a köztársaság életére végtelen befolyást gyakorolt reform megszüntetvén a rómaiak és szövetségesaik közt minden különbséget, a *ius Italicum* kifejezés elvesztette jelentőségét s a *ius Quiritium* lép a *ius Italicum* helyére, s a *ius Italicum* phrasist a császárság idejében nem használják többé az anyaországi községek helyzetének jelzésére, hanem csakis ama provincialis községek közjogi állapotaira vonatkoztatják, melyeket a teljes római jog alapján szerveztek, melyekben tehát meg volt a polgárok teljes tulajdon-sága a *commercium* és *connubium*mal együtt.

Itáliai jogú községeink helyzete tehát analog volt az itáliai autonóm községekéivel, s ugyanazon elvek és gyakorlat szerint kormányoztatnak, mint ezek.

A *colonia* szó eredetileg parasztgazdaságot, a *colonus* pedig paraszt földművelőt jelentett, de *coloniának* nevezvén a gazdaságok összességét is, és *colonusoknak* a földművelők összességét, megtartották a kifejezést a közjogi nyelvben is, midőn *coloniának* nevezik az államtól hivatalosan megalapított paraszt községet. S az így keletkezett községnek a szomszéd területektől való elválasztása teszi a *colonia* fogalmának alapját. E kiválasztás még nem állapítja meg a *colonia* közjogi helyzetét, mert a *coloniák* többfélék: vannak római polgár épen úgy mint latin *coloniák*, sőt vannak *peregrin*, — tehát a római alkotmányon kívül eső — *coloniák* is. A köztársaság vége felé, s a császárság idejében pedig már *colonia* jogot kapnak olyan városok is, melyekbe nem telepítettek új, illetőleg római polgárokat, tehát a *colonia* rangra emelés nem jár szükségképen együtt a telepítéssel, lehet az a jó szolgálatok viszonzása avagy kitüntetés is, melyet *senatus consultum*mal, avagy császári *decretum*mal adományoznak. Legelőször 665—88-ban történik ez, midőn a *cisalpin* *peregrin* községeknek a *ius Latinum*ot adományozzák s *coloniák* lesznek, bár ninesen oly nagy terjedelmű autonómiájuk, mint a régi latin községeknek. Később a latinítást megadják más községeknek is, bár a *colonia* elnevezést megvonják tőlük. De a köztársaság első évszázáiban sohasem történt ilyesmi, akkor a *colonia* alapítás föltétlenül együtt járt

a telepítéssel, míg később, különösen a császárság idejében, a coloniák eredeti jelentősége hanyatlik, a név csak cím lesz, melyet nagyra tartanak ugyan, de a melyet újraalapítás nélkül is adományoznak.

A coloniák mellett másodsorban a municipiumok szerepelnek, — de miként Mommsen megjegyzi — már denaturálóvák, már ki vannak forgatva eredeti jelentőségükből. A municipium kezdetben Rómával földtulajdon és adózási közösségben levő latin községet jelentett. De municipium elnevezéssel foglalták össze az adó és katonaköteles, bár politikai jogokban nem részesített községeket is, hogy jelezzék a civitas Romanával kitüntetett autonóm községektől különböző közjogi helyzetüket. E községek azonban a szövetségesek háborúja után mindnyájan teljes jogúakká emeltetvén, a kétféle fokozatba tartozó municipiumok elenyésztek, de megmaradt a nevük, s használták még a jogtudósok is, bár tudták, hogy helytelenül — nem felelvén meg többé a tényleges jogviszonyoknak — oly községek jelzésére, melyek előbb vagy latin jogúak, vagy szövetségesek voltak, tehát a melyeket egykor önálló államokból alakították római polgárközségekké. A Rómától alapított latin jogú városok, ez alapon egyként használhatták a municipium mint colonia elnevezést, de a nyelvszokás mégis csak ezeket, Róma alapításait nevezi coloniáknak, míg az egykori államok továbbra is megmaradnak municipiumoknak, bár nem azok többé, de megtartják mégis történeti alapon keletkezett, és annak idejében hódoltságviszonyukat jelző nevüket. Rómának tehát municipium névvel jelzett alapításai sohasem voltak sajátképi municipiumok, mert az új községek nem önálló államokból fejlődtek, hanem deductio vagy lassanként összeverődött telepekből jogi fictio alapján keletkeztek. És a történeti alap hiánya tette lehetővé a tarkaságot is, melyet dáciai municipiumaink közt észlelhetünk, midőn provinciánkban constatálhatjuk, hogy Ampelumot duovirek, Napoeát aedilisek kormányozzák, Apulum pedig attriburált község! Így nem esodálható, ha Gellius azt írja, hogy a coloniák előbbre valók, mint a municipiumok.

A városok harmadik csoportjába a praefecturák tartoznak, melyek voltaképen a Rómából még önkormányzatot nem kapott községekbe kiküldött praefectusok székhelyei csak, de a melyeket már igen korán, nagy részt még a szövetségesek háborúja előtt, később pedig a többit is önálló községekké emeltek, s midőn Capua is municipium lesz, Itáliában csak egykét névleges praefectura marad.

Provinciánkban egyetlen praefectura van: Napoca, mely a zavaros időkben elvesztvén önkormányzati jogát, a Gordianusok alatt, az aedilisek élén álló praefectusnak van alárendelve.¹

E categoriakon kívül vannak még a Pannóniában is elfogadott, de teljesen átalakított törzsszervezetből keletkezett községeink, a milyen Porolissum, melyet a nedinumi² fölírat civitásnak nevez, míg Resculum csak vicus Anartorum,³ Alburnus Maior pedig vicus Pirustarum.⁴ A sajátképi municipalis fejlődés alapföltételei megvoltak tehát provinciákban is, de később mellőzik azokat, kétségtelenül politikai okokból, s megfosztják Porolissumot a civitással együttjáró önkormányzattól, önállóságtól, meg a pirustokat autonómiájuktól, melyet princepsük, bár a kormány nevezte ki, s nem a törzs választotta, elég nyomatékmal vezethetett.⁵

Dáciában e négyféle községi szervezeten kívül constatálható még a pagus és vicus is.

A magán, vagy városi, avagy állami tulajdonban levő erdők, szőlők, szántók, rétek, kaszálók nádasok stb. összesege a rajtuk levő tanyákkal, községekkel együtt teszik a pagust. Határai megsabottak, épúgy mint a városokéi, bejárják, s kiigazítják azokat minden évben. Számuk és területük a közgazdasági, népességi és politikai viszonyok szerint változik. Kormányzatuk hasonló a collegiumokhoz. Politikai jogaik ninesenek.

A vicus városban házesoportot, a vidéken, tehát a paguson, falut jelent, melynek kormányzata azonos a paguséval, de mig ez sohasem emelkedhetik várossá, a vicus fokozatosan eljuthat a colonia rangig is.

Pagus eddig csak kettő constatálható Dáciában: Ad Aquas és Micia.

Vicusok: Alburnus Maior, Resculum, melyeket, — legalább az elsőt, — kétségtelenül magisterek igazgatnak, Potiaissat Ulpianus mondja vicusnak; az ajtoni, már említett mérföldkö szerint Traján allapította és 109-ben Napocának attribuált község.

¹ C. I. L. III. 858.

² C. I. L. III. 2866.

³ C. I. L. III. 1379.

⁴ C. I. L. III. 213, 1339.

⁵ C. I. L. III. 1322.

Alburnus Maior, Kavieritio, Immenosum Maius, Deusara, Kartum, Cernenenum, Marcienesi, Sclaietis, Tovetis pirusta községek mind, s a tartomány közigazgatásának legelső szervezése alkalmával, valószínűleg egy közigazgatási egésszet képeztek, melynek élén a princeps állott. E közigazgatási formát, nagyon valószínű, hogy csak addig tartották meg, míg az aranybányák üzemét kellően kifejlesztették.

Resculum, vicus Anartorum dák falu, s kétségtelenül Porolissumnak, az egyetlen civitasnak a tartozéka. De a civitas csak névleges lehetett, különben nem állomásozhatott volna Porolissumban jelentékeny helyőrség. Később municipium lesz, s 180-ban már meg van új szervezete, mert együtt említik Apulummal s megtartja e jellegét a hódítás végéig, mert municipiumnak nevezi az a fölírat is, mely Sarmizegetusának metropolissá emelése, — tehát 239 után kelt.

Praefectura csak egy constatálható, miként mondtam Napoca, de csak a Gordianusok óta, mert előbb municipium és colonia.

Municipiumok ugyancsak Napoca, 139—161 közt kétségtelenül, s municipium még 185-ben is, de később Commodus coloniává teszi; Ampelum Kr. u. 200-ban; Apulum 180—250-ig mint municipium Aurelium s Septinium, Tibiscum, Denta és Detta között egy névtelen municipium (vagy colonia), Drobeta és Porolissum.

Municipiumaink azonban nem mind tartoznak egy fokozatba: Ampelum magistratusának élén duovirek állanak; Nopacaban aedilisek végezik a hatósági teendőket, Apulum és Drobetaéknak kezdetben nincsen választó joga, mert külön megemlítik mindkét helyen a quattuor viri primus annualist, tehát a törvénynek megfelelő szervezetet csak az alapítás után bizonyos, talán megszabott idő leteltével kapták meg.

Coloniáink közül első sorban az itáliai jógúak említendők, és első helyen Sarmizegetusa, melyet Traján parancsára D. Terentius Seaurianus tartományi helytartó alapított meg 110-ben. A harmadik évszázban metropolis lesz, — tehát a császár személyes kormányzata alá kerül. Lakosai Traján tribusába a Papiriába tartoznak.

A colonia Zernensiumot Ulpianus szerint szintén Traján alapította.

Apulum Marcus Aureliustól kapja a colonia rangot szintén Papiria tribusszal. Önként merül föl a kérdés, vajjon a kettős város (t. i. municipium és colonia Apulum) melyik része keletkezett a

kanabából. Mommsen a municipiumot származtatja a tábori telepből, míg Kuzsinszky tr. Pannoniára vonatkozólag kimutatja, hogy a kanabákat: Aquineum, Carnuntum és Brigetiot Severus coloniákká emeli, s utal arra, hogy a kanabák lakosai, kiknek úgysis megvolt a collegiumokat megillető önkormányzatuk, csak azon esetben nyerhetnek, ha községünk colonia lesz.¹ Ez tökéletesen igaz. De vajjon az elsorolt tábori telepeknek nem kitüntetésül adja-e a testtel-lélekkel katona Septimius Severus a coloniával együtt járó előjogokat? Határozott igennel válaszolok, mert Aquineumot Hadrian, Brigetiót Traján, Hadrian vagy Antoninus Pius, Carnuntumot pedig, ha következtethetünk a Municipium Aelium melléknévből, ismét Hadrian emeli városi rangra. Septimius Severus tehát municipiumokat, s nem kanabákat emel coloniákká. Valószínű tehát, hogy Marcus sem tér el a gyakorlattól, s Apulumnak kanabáját teszi municipiummá, a coloniát pedig deductioval, a markomann háborúk idejében szinte fölös számú veteránok segítségével alapítja. A két külön város hosszasan virágzik egymás mellett, és csak Decius egyesíti a két községet, valószínűleg új lakosságot is telepítve a vésteljes polgárháborúkban rendkívül sokat szenvedett, avagy földig rombolt helyekre, mert most már egy város, és mint nova colonia áldoz a császárnak, — a Restitutor Daciae — Dacia újjáalkotójának.

Napocát valószínűleg Commodus teszi coloniává, mert a város 185—192 között mint colonia Aurelia említettik.

Potaissat Septimius Severus teszi önálló várossá.

Drobeta, Romula és colonia Maluensisről nimesenek keltezhető adataink. Valószínű azonban, hogy római jogúak, mert Ulpianus nem emlékezik meg róluk. Rangjukat legkésőbb Caracallától kaphatták — mert utóbb nem osztogatnak többé ius coloniaet.

Az elsorolt csoportokba tartozó városok a közigazgatás központjai s hatóságaik alá tartozik a vidék, tehát a pagusok és vicusok. megosztva olyképen, miként a földrajzi viszonyok kívánatossá vagy szükségessé tették.

¹ Dr. Kuzsinszky B. Pannonia római jogú városai. Egyet. Phil. Közl. 892. 375. I.

III. A pénzügyi kormány.

A tartomány hármás fölosztása után Dacia Porolissensis pénzügyi kormányának székhelye Napoca lett. Hogy mi volt az áthelyezés indító oka, inkább csak sejtjük, mint tudjuk.

Első sorban valószínűleg a minden irányban érvényesülő központosítás, a melynek nem lehet előnyére a tartomány szélén fekvő, bár megerősített, de az ellenség kezeügyébe eső Porolissum; másodsorban a város gyors emelkedése is belejátszhatott, mert Napoca fekvése közlekedési és közgazdasági szempontból sokkal előnyösebb, mint Porolissumé. Világos bizonyítéka az, hogy Napoca helyén ma nagyváros, Kolozsvár áll, míg Porolissumén kiesinyke falu (Majgrád) tengődik.

Az állami pénzügyeket, a helytartótól hivatalos ügyekben teljesen független főtisztviselők — procuratorok — intézvéen, ezek vetik ki és szedik be a tributumot, melyet a birtok mennyisége és minősége szerint egyenlő arányokban róttak ki minden adókötelesre. A kivétel az 5—10 évi időközökben végzett beelés alapján történt. Az egyesek vagyona tette a község összes birtokát, melyet aztán ezer arany értékű egységekre osztván, egy vagy több százalék adóval terhelték meg. Az adóegységek után járó összeget a községek vetik ki és felelősek a teljes összegért. Földratainkban az adózás mint beelésre határozott adatokat találunk, különösen az egyik alburnus maiori viaszos lapon, midőn a vevő kiköti, hogy a tőle vásárolt fél ház adóját a legközelebbi beelésig az eladó fizeti.

A vagyontalanok, a mások hatalmától függő egyének, tehát a napszámosok, jobbágyak, rabszolgák, asszonyok, gyermekek s. t. b. csak fejadót fizetnek, de ennek nem ismerjük se mennyiségét, se kezelési módját.

Az állam egyéb, közvetett jövedelmeit bérlőknek adták ki.

Dacia Porolissensis, vámügyi tekintetben ama nagy területbe tartozott, a mely Helvetiától a Duna jobb partján egész a Pontusig terjedt. A főállomást azonban még nem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy a birodalmi útvonal mentén Napoca vagy Porolissum volt.

Az örökösödési illeték 5%.

E jövedelmek névleg az állami és katonai kincstárt illetik ugyan, de tényleg az uralkodó rendelkezett a befolyt összegekkel, teljes korlátlanlansággal, épúgy a esászári birtokok jövedelmeivel, melylyel Sarmizegetusában külön igazgatóság (ratio) sáfárkodott.

A pénzügyigazgatás főnöke a procurator. O fizeti a katonákat, tisztviselőket, az összes állami költségeket, s rendeleteiket, ha szükség volna, a paranesnokságuk alatt álló katonaság hajtja végre.

Közvetlen alantosa a tabularius, a levéltár — melyben az eredeti fölmérések és számítások alapján készült kataszteri íveket, telekkönyveket tartották — őre, segédjei az adiutores tabulariorum; az adókönyveket a librarius ab instrumentis kezeli; pénztáros a dispensator. Ez alárendelt tisztviselők ügyszólván mindnyájan esászári rab-szolgák, a kik szolgálati idejük leteltével nyugdíjukkal együtt megkapják a szabadságot is.

A procuratorok sohasem voltak népszerű emberek, különösen nem olyan időkben midőn a központi hatalom lassúsága miatt szabadon gazdálkodhattak. A helytartókkal ritkán élnek jó viszonyban, s Tacitus különösen is megjegyzi, hogy Agricola mint Aquitania legatusa megfért még a procuratorokkal is. Valóságos ellenőrei a kormányzóknak, legióparanesnokoknak, de sokszor árulói is, úgy hogy akárhányan áldozatul estek alattomos vádaskodásaiknak.

Dacia procuratorai a tartomány jövedelmes volta miatt előkelő helyet foglalván el a birodalmi hierarchiában, egyenlőrangúak a galliai, belgiumi, s germaniaiakkal, — és polgári pályájukat a militia equestris kiszolgáltatta után kezdik. A tartomány hármass fősztása után első helyen áll az apulumi, ki a helytartó helyettese is; utána a porolissumi igazságszolgáltatási joggal, mert kerületében a helytartónak ninesen legatusa; harmadik a procurator provinciae Maluensis csak pénzügyi tisztviselő, és csakis pénzügyekben bíraskodik.

A Napocában székelte procuratorok közül a következőket ismerjük.

Commodus idejében.

1. Julius Pacatianus.

2. Aelius Constans.

Septimius Severus idejében.

3. P. Sempronius Aelius Lycinus a galatii Aneyrából (Kis-Azsia) származott. A militia equestrisből való szabadúlta után Narbo és Aquitania provinciákban az örökösödési adó procuratora, aztán porolissumi, s végül procurator ducenarius Alexandriae. idiu logu, tehát Egyptom pénzügyminisztere évi 200,000 sesterceus (20,000 forint) javadalommal. Szülővárosáról mindig hűségesen gondoskodván, Aneyra föliratokban fejezte ki iránta való háláját.

4. Ulpius a breucok VII-ik cohorsának praefectusa Pannonia inferiorban, majd praepositus vexillationibus auxiliariorum Pannoniae inferioris — tehát az alsó pannoniai lovas csapatok parancsnoka, valószínűleg Septimius Severus harczainak idejében, aztán Italiában a Leg. II. Part. (hica) G. (etica?) tribunusa. Később kilépvén a katonaságból, a 203-ban kivégzett Plautianus praefectus praetorio elkobzott javainak gondnoka; ez állásában nagy érdemeket szerezvén, a tusciai és picenumi császári uradalmak igazgatója lesz. Ezután visszatér a katonai pályára, és soron kívül való előléptetéssel a Leg. VII. Gem (ina) G. (etica?) parancsnoka Hispaniában. Innen érkezik Dacia Porolissensisbe procuratornak; de alig foglalja el hivatalát, már is az apulumi Dacia pénzügyi kormányának élére kerül, s ekkor ő is Geta pártjához csatlakozott Caracalla ellen. Többet nem tudunk róla. Valószínűleg az örült imperator bosszújának lesz az áldozata.

Ismeretlen években hivataloskodtak:

5. M. Cocceius Genialis.
6. C. Aurelius Atilianus.
7. Valerius Catullinus.
8. C. Publicius Antonius Probus.

IV. A közigazgatás.

A coloniák főtisztviselői a duumvirek és az aedilisek, — de Napocaban a duumvireknek egyetlen emléke sem maradt fenn, csak az aediliseknek, kiknek élén praefectus áll. Kétségtelen tehát, hogy nem ketten, hanem legalább négyen voltak és kettő mindig a duumvirek teendőit látta el, — s a praefectus ezímet az viselte közülük, a ki tényleg hivataloskodott.

A duumvireknek avagy Napocaban a duumvireket helyettesítő aediliseknek volt elég dolga, ha kellően megfelelték kötelességüknek. Ők képviselik a várost felsőbb hatóságaival, tehát a procurator és helytartóval szemben, pörlekednek nevében; ők végeztetik a vállalkozókkal a középítkezéseket stb. Ők az igazságszolgáltatás fejei, — de a főbenjáró ügyek, s a 15,000 sestercius értékét (1500 frt) meghaladó polgári pörök már a helytartó fóruma elé tartoznak.

Az aedilisek a rendőrség fejei. Fönntartják a közbiztosságot, köztisztaságot, ügyelnek a közegészségre, rendben tartják az utcákat,

fürdőket, vásárokat s rendezik a nyilvános játékokat. Ők kezelik az „annonat“, tehát a szegények közt kiosztandó gabona beszerzését, kiosztását. Saját hatáskörükben föltétlenül rendelkeznek, s az ellen-szegülőket a praefectusnak tett jelentés után birsággal sújtják.

A quaestor kezeli a város birtokait, bérbe adja azokat, beszedi a bért, gondozza a középületeket, vezeti a telekkönyvet, s ő a pénztárnok.

A papok szintén a város szolgálatában állanak, s kötelességeik pontos teljesítése miatt a hatóságnak tartozván felelősséggel, hivatalaikat Napocában a praefectus aedilium elnökletével tartott választáson töltik be. Adót nem fizetnek, míg feddhetetlenül teljesítik teendőiket, de azonnal elvesztik kiváltságaikat, a mint elvesztik állásukat. Ha valamelyikük meghal vagy elveszti állását, helyüket azonnal betöltik.

Legnagyobb tekintetűek a pontifexek, a sajátképi római vallás papjai, s e miatt nem szolgálnak meghatározott istenségeknek. Ők a város hivatalos krónikásai, s kötelességük följegyezni minden emlékezetes eseményt. Hivatalból jelennek meg minden nyilvános eseménynél, mert csak ők ismerik és tudják végrehajtani a szertartásokat teljes szakavatottsággal.

Mellettük legkiválóbbak a flamenek, az egyes istenségek papjai.

Az istennek kegyelmét a hatóság működésére az augurok kérték ki.

Az áldozati állatok beleit vizsgáló haruspexek még papok ugyan, de már ez alárendelt személyzethez tartoznak, s meghatározott évi javadalmat kapnak, és tisztüket holtuk napjáig viselik.

A főhivatalnokok jelvényei azonosak a Róma városi legmagasabb rangú hivatalnokokéival: a duumvirek, — Napocában tehát a két legidősebb aedilis, tö.vényhatóságuk területén belül „toga praetextat“ viselnek, s ha hivatali évükben halmak el, teljes díszben temetik el őket; ha hivatalosan jelennek meg a nyilvánosság előtt, két licior megy előttük vesszőnyalábbal (fascies); a pontifexek apexet viselnek fejükön, ha éjjel járnak, fáklyások világítják meg útjokat; a tanácsban, színházban biselliumon ülnek, ítéletmondás alkalmával pedig a tribunalon ülnek és a rendeletek előkészítésére, végrehajtására nagy számú szolgálazemélyzettel rendelkeznek. A hispaniai, és Napocával körülbelül egyenlő népességű Genetiva Juliában a duumvirek mellett

két licitor, egy accensus (esatlós, hajdú), két seriba, két viator, egy librarius, egy praeco, egy haruspex és egy tibicen van beosztva. Ugyanazon szolgáló és kezelő személyzet illeti meg a napocai kormányzó, idősebb aediliseket is, míg a sajátképi aediliseket egy irnok, négy servus publicus, s egy-egy kikiáltó, haruspex és trombitás.

E tisztviselők fölött áll az ordo, a város legkiválóbb polgárainak a decurióknak összesége.

A decuriók gyűlése, tanácsa határoz minden a várost és vidéket illető közügyben, s rendelkezéseiknek teljes érvényét még Hadrián is megerősíti. Ők állapítják meg az évi költségvetést, adják el szükség esetében a város pénztárába helyezett letéteket, az elzálogosított földeket, rendelkezhetnek a város vagyonával, s ők választják a tisztviselőket, papokat. Határozataikat nem erősíti meg a helytartó, erre nincsen szükség, de megsemmisítheti a város, az állam érdekeibe vagy törvényeibe ütközőkét. Az ordo tehát rendelkező hatalom, széles hatáskörrel, mely kiterjed az egyesek ügyeinek rendezésére is. Ők rendelik ki a nagy családok gyermekei mellé a gyámokat, hajtják végre a rabszolga szabadítás szertartásait ha a gazda kiskorú stb. Meghatározzák a közmunkát, javíttatják az utakat, megszavazzák az érdemes polgárok részére a kitüntetések, állítják a szobrokat, a várost díszítő emlékeket, s adják az engedélyt magánosoknak hasonlók emelésére. Birálják a választások eredményeit, s ha formahibák, vagy egyéb visszaélések merültek föl, megsemmisítik azokat. Az ordo felsőbb fórum a hivatalnokokkal szemben, s ezeknek kötelessége azonnal összehívni a tanácsot, ha egyetlen decurio kívánja is.

Az ordo tagjai s a tisztviselők a város aristokratái, s a vagyonos emberekkel együtt a honestiores, míg velük szemben a nép, a szegény emberek, a humiliores jóformán teljesen jogtalanul és védelem nélkül állanak.

A humiliores és honestiores közt mégis volt közvetítő kapocs: az augustalisok testülete. E félig papi, félig világi rend Augustus császár idejében keletkezik, midőn az imperator birodalmának elernyedtt vallásosságát új életre ébresztendő, számos régi cultuszt elevenít föl, közöttük a „Lares“ tiszteletét az utak találkozó pontjain. A cultuszt biztosítandó külön papságot alapít négy-négy papot rendelve Rómának mind a 263 városrészébe, kiket a negyedek lakói

választanak minden évben. S ezek a régi, arisztokratikus papi collegiumokkal ellentétül, a népies cultuszok részére plebejus clerust szervezett, kapcsolatban a császár tisztelettel, mert a „Lar“ a római családban a legelső ős, vagy pedig az, kit a háznépnek leginkább áll érdekében kiválóan tisztelnie. Ily tiszteletben csak a legnagyobb földi úr, a császár részesülhetvén, képe, vagy szobra odahelyeztetett a „Lar“ közé a házi szentélyekben ép úgy, mint a keresztútakon. Ekként az új isteni tisztelet a császári hatalom, méltóság erősítésére, dicsőítésére irányult. És Augustus helyesen számított, mert mélyen behatván az a nép legalsóbb rétegeibe a caesarismusnak oly szilárd és nagy terjedelmű alapot rakott, hogy azt nem ingathatták meg többé sem társadalmi válságok, sem forradalmak. Az új papirend a császár és házának tiszteletére rendelt ünnepekkal együtt rövid néhány év alatt annyira népszerű lett, hogy Itáliában s a latin provinciákban alig volt önkormányzatú város, mely meg ne honosította volna saját szükségleteihez, igényeihez idomítva a fővárosi szervezetet. Az augustalisok jogköre alapján a vidéken is ugyanaz mint Rómában, de sokhelyt jelentékenyen kibővítették, az pedig általános volt, hogy ők mint a *magistri Larium* saját városnegyedük ügyeit igazítják; az ordotól választott előljáróik tehát a „seviri Augustales“ papi minőségükön kívül tisztviselők is, kik a rend és béke főntartói, s békebírák a szegény nép kis és nagy bajaiban. E kettős tiszt testületüket a nép szemében nagyra emelvén, a misera plebs contribuens előtt nem kisebbek, mint az arisztokraták flamenjei, pontifexei.

Meghonosítottak Napocában is, s itt is épúgy tanácsadói, támaszai a szegény népnek, mint a provincia bármely városában.

V. A város lakossága.

Az adatok hiányos volta miatt a lakosság mindennapi életét nem tudjuk rekonstruálni úgy, miként ez Sarmizegetusában, vagy Apulumban lehetséges. De a fennmaradt kevés fölíratos bizonyosság is, teljesen igazolja Eutropiusnak amaz állítását, hogy Traján császár a férfi lakosságától majdnem egészen megfosztott Dáciaiát a világ minden részéből betelepített gyarmatosokkal telepítette be, hogy azok városokat építsenek és műveljék a földet.

Napoca javára főként a rendkívül sűrűn népesített Kis-Ázsia adózott s leginkább annak két tartománya: az Attalidák egykori birodalma Assia és Galatia.

Amott Assiában még a kései keresztény császárok idejében is beszélték az örménynyel rokon ősi nyelvet, s megőrizték azt mint drága ereklyét a meszsze nyugotra elszakadt telepések is. Főhelyük Napoca volt, hol hitközségi előjárójuk Germanius spirareha. 235-ben Severus és Quintilianus consulok évében kelet esonka névsorukon huszonnyolc pár, kétségtelenül férj és nő említetik, és neveik közt igen sok még az ősi nyelvre vall, mint Tattario, Dizo, Eptala, Tzinto, Ermescus, a nők közt Epipodia, Tzinta stb.

Nagyobb számban vannak a kelta galaták, a kik, bár évszázak óta laknak Kis-Ázsiában, a legnagyobb szívóssággal tartják meg faji jellegüket, nemzetiségüket, intézményeiket és Hieronymus egyház atya tanúsága szerint Kr. u. a negyedik évszázban is ugyanazt a nyelvet beszélték — idegen elemekkel telítve ugyan — melyet fajrokonaik Trierben. Mennyivel erősebb lehetett nemzetiségük Traján s első utódjai alatt! Majdnem eredeti tisztaságában hozhatták azt magukkal Dáciaiba. Bérézeink közt ugyan Napocát csak ideiglenes lakóhelynek tekintvén „Galatea consistentes“ nevezik magukat, de Miciában s Germisarában már collegiumokat alapítanak kétségtelenül anyagi érdekeik, nemzetiségük és vallásuk védelmére. Érdekes lenne nyomát találnunk, hogy mily viszonyban voltak a telepések, kiknek elei negyedszáz évvel ezelőtt hagyták el világrészüket, Dáciában talált fajrokonaikkal. Közeledtek-e egymáshoz? Vallási tekintetben elég éles lehetett köztük az ellentét, mert az ázsiai kelták elhagyván őseik hitét a druidismust, a szomszéd phrygek kultuszát fogadták el.

KIRÁLY PÁL.

A Bocskor-dalokkönyv énekei.

(I. közlemény.)

A dalokkönyv, melyből ez énekeket kiadjuk, a Csík-szent-léleki Bocskor Jánosé volt, ki Thaly szerint Rákóczy idejében kuruczoskodott s mint írása mutatja, csak kevésbé volt tanult ember. Dalokkönyve tartalmát oly énekek teszik, melyek a XVI—XVIII-ik századból (1739-ig) valók. E codex 1744-ben csík-szent-léleki kántor, Székely Antal tulajdona, újabb időben a verespataki társalgó-egyleté, honnan hihetőleg 1849-ben elveszvé, többeké volt, míg 1869-ben gr Lázár Miklós, a Történelmi Társulat kolozsvári állandó bizottságának elnöke, megszerezvé, felküldte Thalynak, ki 1870. febr. 3-án a Történelmi Társulat választmányi ülésén bemutatta s belőle a kuruczvilágra vonatkozó énekeket az *Adalékok*-ban kiadta.¹ Ezek a következők: *Egy bujdosó szegény legény* (I. 242. l.), *Gondviselő édes atyám* (I. 263. l.), *Síralmas lón dolga az magyar nemzetnek* (II. 31.)², *Csinom Palkó* (II. 87.), *Erdélyi hajdu-táncz* (II. 102.), mely töredék és e soron kezdődik: Noha hegy-völgy és darabos, stb., *Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk* (II. 294.), *Győzhetetlen én köszálam* (II. 321.) egy más változatban, *Édes hazám, szánjad válásom* (II. 324.), *El kell mennem, noha nehéz szívemnek* (II. 326.) *Sem apám, sem anyám, sem jó atyámfia* (II. 373.), *Sírva írt levelem* (II. 385.), *Könyörgés az elnyomatásban* (II. 393.), első sor a töredékben: Nyomoruságtól nem nyughattatok . . . , végre: *Sok hákat árasztott* (II. 407.). Ezeket itt nem közöljük.

Ezek mellett van néhány oly ének is e dalokkönyvben, melyek más változatai olyanoknak, melyeket Thaly *A régi magyar vilézi énekek*ben kiadott; de ezeket már közöljük; mert ezek érdekes bizonyítékai e cantiók vándorlásának az énekmondók útján. Egy pár

¹ I. 243—246. l. V. ö. *Századok* 1870. 118. l.

² *Gyászének a holdvilági s feketehalmi harcokról* cz. a.

éneket maga a másoló kétszer írt be. Ilyenek: *Megjelentem panaszi-
mat* kezdetűnek 5 versszaka (l. a jegyzetet ehhez) s a *Vedd el, úr
Isten, rólunk haragodat* kezdetűnek első két versszaka.

Vannak továbbá olyanok, melyek Balassa Bálint *Istenes énekei-*
ből vannak kiírva, ilyenek: *Oh én kegyelmes Istenem* kezdetű, melyet
a leíró Cantio pulchrának nevez s melyet, minthogy semmi érdekes
változatot nem mutat, elhagytunk. Viszont pár van a Balassa-Rimai-
kiadások melletti *Istenes énekek* közül beírva. Ilyenek: *Ifjúságom
vétké gyakran jut eszembe*¹ (v. ö. *Régi magy. vit. énekek* II. 15. l.)
és *Miként Egyiptusban egy pelikán madár*, melyeket szintén elhagy-
tunk. Van köztök továbbá egy *Czigány miatyánk* czigány nyelven,
talán e nyelvnek legrégebb emléke irodalmunkban. Ismert még több is.
A *Keresztények sírjatók* teljesebben közölve van Erdélyi *Népdalok és
mondák*. I. 308. l. Hasonlóan a *Könyörülj Istenem én bűnös lelkemen,
mely a 41. zsoltár átdolgozása*, megvan a *Cantionale Catholicum* (Kájoni
féle, 1719.) 545. lapján. A *Cantionale Catholicum*-ból, melynek mi a
Kájoni János-féle 1719-iki kiadását használtuk, van kivéve *Mikor
Ádámhoz az Isten angyala* (25. l.), *Emlékezzünk Istennek nagy hatal-
masságáról* (u. o. 84. l.), *Imádlak tégedet láthatatlan Istenség* (u. o.
252. l.), *Áldott szűz anya, mennyei szép rózsza* (u. o. 323. l.), *Felvitetett
magas mennyországban* (340. l.), *A pogány nemből egy szép szűz támadu*
(u. o. 418.), *Vedd el, úr Isten rólunk haragodat* (u. o. 463. l.), *Emlé-
kezzél meg, te gyarló ember, a te Istenedről* (u. o. 474. l.), *Dicsősé-
ges helyeken, mennyei paradicsomban az kik vigadoztok* (u. o. 539. l.),
Meg ne feddj engemet (u. o. 541. l.), *Harcz ember élete teljes életé-
ben* (566. l.), *Mit bízik e világ ő álnokságában?* (u. o. 583. l.), *Oh
keserves jajszó, mindnyájan meghalunk* (u. o. 602. l.), *Mondj napon-
ként és óránként lelkem dicséreteket* (u. o. 316. l.), *Serkenj lelkem mély
álmodból* (u. o. 42. l.), melynek 5 első versszaka az énekes könyv-
ből ki van tépve, *Jaj mely hamar múlik ez világ ereje* (u. o. 553. l.),
Háborúsága Dávid királynak (u. o. 512. l.), *Ez világot Ádám hogy
elveszté* (11. l.), *Bizonytalan voltát világ állapotjának* (u. o. 593. l.)

A Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum tripudiantium*-jából van
kiírva a *Mit halászsó utánam te orezáltan világ* kezdetű. Egy *Cantio
sclavonicának* nevezett éneknek első versszaka van meg szintén az énekes

¹ Ennek a végén ez áll: Finis 1716.

könyvben, a többi ki van tépve. Ily kezdetű éneket közöl Erdélyi *Népdalok és mondák* I. 111. l. s Arany-Gyulai: *Népkölt. gyűjt.* II. 332. l. Ez csekély változtatással így szól:

Jó napot vitézek, ide hallgassatok,
 Jó tormás csukával engemet tartsatok,
 Avagy sárga ducceztát énnekem adjatok,
 Szűröm gallérából majd nektek papolok.

Ezek mellett mellőztünk itt egy *Dicsértessél és magasztaltassal nagy úr a nagy egeken* kezdetű, más kézzel beírt töredéket, egy más három sorból álló töredéket, mely így kezdődik: „Vegye el rólunk az mi bűneinket“ s 2 más vallásos éneket, melyeket ismerteknek vélünk. Természetesen nincs kizárva, hogy a még közlöttek közt is ne volna ismert. Nekünk is úgy tetszik, mintha párt már olvastunk volna; de nem akadtunk rá a kiadottak közt s így inkább kiadjuk, hogysem elmaradjon. Különben a XVI—XVII. század u. n. istenes énekei annyira hasonlók, hogy itt könnyű az emlékezetnek csalódnia. A többi énekre nézve a szükséges tájékozást az illető énekekhez hozzájegyeztük. Az énekek közül Boeskor, úgy látszik, egyet sem írt s csupán a *Cantio de pigris mulieribus* eziműről mondja, hogy kibővítette.

I.

Cantio de homine Jesu.

1. Oh édes Jesusom, mennyei vezérem,
 Keserves könyveim tekintsed panaszim.
2. Bűnömet megvallom, vétkem sem titkolom,
 Szívemnek ajtaját elődben felnyitom.
3. Leborulván sirva, előtted könyörgök
 S eddég tett vétkentől bocsánatot kérek.
4. Ha meg nem utálád a bűnös Magdolnát
 S elődben bocsátád Sz. Péter siralmát,
5. Engemet is, uram, kérlek, meg ne utálj;
 Mert ha te megutálsz, ki lesz kegyes hozzám?
6. Mondjunk dicséretet a nagy úr Istennek,
 Az áldott Jesusnak és az sz. léleknek.

Utána e jegyzet: Sunt tria vere quae debeo semper dehere.
 Primum est durum, quia scio me moriturum.
 Secundum plango, quia nescio, ubi et quando.
 Tertium deploro, quia nescio, ubi manebo.

II.

Cantio tristis S. Petri Christum negantis.

<p>1. Észre vettem, mit vétettem,
Ah mely gonoszt cselekedtem,
Én Mesterem nem követtem,
Szómnak eleget nem töttem.</p> <p>2. Felfogadom, hogy megvallom,
Sőt el nem tagadom,
Az miképen szégyen nékem,
Hogy ennyire megvakultam.</p> <p>3. A Judásnál, árulódnál,
Vallom, nagyobbat vétettem,</p> | <p>A sidóknál, főpapoknál
Ah mely gonoszt cselekedtem.</p> <p>4. De ne nézzed s ne tekintsed
Uram, iszonyu bűnömöt;
Mert esetem el nem rejtem
S nézd hát kinszenvedésidet.</p> <p>5. Bocsásd vétkem, melylyel Ielkem
Ah mely igen bekevertem,
Teljes szívvel vig örömmel
Ez után utad követem.</p> <p style="text-align: right;">Amen, úgy legyen.</p> |
|--|--|

III.

Cantio de Patrona Hungariae.

1. Boldog édes Anyánk, régi nagy Patrónánk,
Inségben lévőkhöz, szólalj meg mű hozzánk.
Magyarországról, mű édes hazánkról,
Ne feledkezzél el árva magyarokról.
2. Oh atya Istennek kedves szép leánya,
Christusnak szent anyja, szent lélek mátkája,
Magyarországról, mű édes hazánkról . . . ut supra.
3. Te szent fiad előtt hajts térdet érettünk,
Ha ezt nem cselekszed, minnyáján elveszünk.
Sirnak és zokognak árváknak szemei,
Hazánknak romlásán felettébb szivei.
Magyarországról etc.
4. Kegyes szemekkel nézzed hivedet,
Indítsd áldásodra magyar nemzetedet;
Sz. István atyánkkal értünk esedezzél,
Az Jésum fiadnál rólunk emlékezzél.
Magyarországról etc.

5. Térítsd, édes Anyánk, buzgó kéréseddél
Az eretnekséget, te könyörgésseddel.
Magyarországról etc.
6. Hogy az kik tégedet régen tiszteltenek,
Te dicséretedre visszatérhessenek.
Magyarországról etc.
7. Add, kik fáradtságunk nem szántuk nevedért,
Szent Fiad áldását vegyük el kedvedért.
Magyarországról, mű édes hazánkról,
Ne feledkezzél el árva magyarokról.
Amen.

(Más változatban I. kiadva kath. énekeskönyvből Beöthy : *A magy. nemz. irod. I. 279. I.*)

IV.

Tótokról való ének.

1. Magyar vitézek, hogyha tetszenék,
Egy énekecskét nektek mondanék.
Én elhiszem, hogy énnékem, ha hozzá fognék,
Örülnétek, eldölnétek, úgy nevetnétek.
2. Vajon nincsen-e tót közöttetek?
Hogyha pedig van, megjelentsétek ;
Mert ha volna, nem tartanám szerencsémnek,
Félre ülnék, nem is szólnék, inkább hallgatnék.
3. Hogyha pediglen tót nicsen itten,
Az magyar sereg jól figyelmezzén,
Mert beszédem az tótokról majd elég léssen.
Én elhiszem, rövid versem eleget téssen.
4. Honnan vettenek ők származatot,
Az régiektől végy bizonságot,
Mindazáltal ő felölök mondok egy dolgot,
Hogy biztatnám s vigasztalnám az magyarságot.
5. Mikor sz. Péter ez földön jára,
Egy hitván lósz . . t elől találta,
Úgy megrugá, hogy előtte hármat fordula,
Áhá csúnya veszett pára, czó fel, légy tóttá.

6. Hamar felugrék, talpára áll,
Magát a porbul még meg sem rázza,
Éhel szomjan sz. Péternek szalad utána,
Úgy kiáltja: dajmi kleba daj panye Petra.
7. Ezen sz. Péter elcsudálkozék,
Hogy lósz...bul is már tót származnék,
Hátra fordul, úgy kiáltja, hogy váraozzék,
Majd keresek s mannát küldök, ha szerezhetek.
8. A szegény tótnak nincsen mit enni,
Azért sz. Pétert úgy fenyegeti,
Pocskaj, úgy mond, pocskaj strati bugesti mudri,
Mindenfelől hogyha jőne, szüntelen nézi.
9. Egy helyt szerencse mutatta magát,
Holott adának pohánka-kását,
Meg nem győzi avval rakni éhezett hasát,
Soha mannát annál jobbat nem találhatott.
10. Ettől igen sok tót szaporodék,
Pannoniában békövetkezék,
Mivel ez hely neki tetszék, letelepedék,
Gyarapodék, szaporodék, úgy nevedék.
11. Mivel még nem volt senki királyok,
Azért tanácsot ottan tartának,
Hogy majd ők is magok közül választanának,
Kit akarnak országoknak főkirályának.
12. Az tanács kezdi folytatni dolgát,
Az első mindgyárt tapasztá hasát,
A királyi méltóságra ajállá magát,
Rút kiáltást kezdnek, hogy mást tegyenek, nem azt.
13. Valamelyikre kerül a szólás,
Mindeniktől csak a volt a voxolás,
Hogy ő néki adattassék az uralkodás,
Mert a hasa alkalmas a királyságra.
14. A többi közül egyik sem tetszék,
Azért egy vén tót elé szólalék,
Érdemesebb az Szvatopluk mint akármelyik,
Mert ő nyakas, nemesak hasas, a mint kitetszik.

15. Azt a többi is mind javallották,
 Azért királynak elválasztották,
 Úgy akarták, hogy mind ők is örömit lássák,
 Azt királynak becsinálták, áldást kívántak.

(Hic per corruptionem multum deest.)

(Más változatát I. Thaly: *Régi magyar vitézi énekek*. II. 7. 1. *Csúfos gajd a tótról ez. a.*)

V.

Czigánytemetés.

1. Avende hol temetni a vén dadé,
 Szerelmes gyermekeim kérlek a lelketekre,
 Per oppricsan esetek térdetekre.
 Szurkunde, dabule, bingender, meg szardighen is
 esororum szurkunde dabule.
2. Jertek elé cigánykölykek, avende,
 Mert megholt a kondorozott bolhole,
 Sane dichez, bingez kove konde
 S ne bolondozz, édes uram, gajdule,
 Bort hozzatok, szomju vajda, iszol-e ?
 Ha nem szólasz, bújj hát ide, zabule,
 Talán ugyan megdöglöttél kurule.
3. Pillants egyet két fekete szemeddel,
 Mutass reám, ne csalogass kezeddél,
 Bulteszt karo, mit használok dögeddel ?
 Ha meghaltál, csengecz, pangecz guluda,
 Teli hagyod sátorodat gyermekkel,
 No kakhagyez mért hagyez itten ezekkel,
 Kokhecz magam ezer fótu ribanczos pendelyemmel ?
 Csororum szardikhe.
4. Jobb lett volna még azelőtt elveszned,
 Mérges benga hordja el dögtested,
 Még mandrom sincs, végbucsudot hogy veszed.
 Aspengesz dane dikeve beng csere karo
 szurkunde dabule.

(Utána *Czigányimiatyánk.*)

VI.

Cantio.

1. Egy új historiát mondok tinéktek, ha rá hallgatnátok,
Kit én tőlem soha, vagy taián mástól is soha nem hallottatok,
Czigányok dolgáról vagy kívánságokról én ilyenképen szólok.
2. Egykor a czigányok a magyarok között ilyen gyűlést tettek,
Hogy az Jupiternek egész nemzetségük azon könyörgöttek,
Hogy egy szent egyházát nékiek valaha adna az ők Istenek.
3. A fundamentuma és a két oldala bátor csak kinyér volna,
A padlódeszkája, folyógerendája szalonnából állana,
A gerenda alatt megczifázott helye pánkóbul kifaragva.
4. A kölába helyett mind sodarral légyen erőssen támogatva,
Faragott kő helyett hurkával, kolbászszal jó vastagon czifrázva,
A férfiak széki és ajtók melléki hordó borokkal rakva.
5. Az asszonyemberek s az czigánygyermekek csak az földre üljenek,
Vajas kalács légyen szék helyett előttük, kire könyököljenek,
Hogy csendes elmével, buzgó könyörgéssel ők könyöröghessenek.
6. Ajtaja oly légyen, mely kétfelé nyíljék, két nagy kövér szalonna,
Vonó karikája csak kolbászbul légyen jó vastagon meghajtva,
A sült hús pecsenye jó leszen zárjának, gömbezz legyen lakatja.
7. Az ajtómellékit fejér márványkőbül kellenék kifaragni,
De itt nem találni, messze nehéz menni és így kell gondolkodni:
A nádméz is fejér, jó leszen só helyett abbul is szopogatni.
8. Harangról is szükség, nincsen arról kétség, hogy kelljen beszélgetnünk,
Ama nagy sajtokbul vagy fejér ordábul jó leszen azt itélnünk,
Ütőt turóbul, tengelyit sodarbul, kötelit csak kolbászbul.
9. Sós tejjel oldalát, mind küjjel s mind belől mész helyett kell meszelní,
Fogás kalácsokbul az oltárok helyit magasan kell csinálni,
Csinált égett borral szentelt viz tartókat teli kelljen tölteni.
10. Mind egyenlő szívvel és egy akarattal telik¹ tőlünk a kívánság,
Kit ugyan megadjon, hittel confirmáljon Jupiter méltóság,
Mert ha meg nem adja, mind eláll mellőle, azt mondja az czigányság.

Amen.

¹ Eredetiben: ele. Értelmetlen szó.

VII.

Czigánybucsuztatás.

1. Búcsuzó szavaim nyujtom tühozzátok,
Megöszült fejemet már ne búsítsátok,
Inkább hova menyek, azt tudakozzátok,
Ha költségték léssen, utánam hozzátok.
2. Mennyországba menyek, túl az angyalokon,
Örök dicsőségben az Istennél lakom,
Kedvemre sétálok az szép palotákon,
De rátok is nézek a nagy ablakokon.
3. A lelkeket immár az Istennek adtam,
Testemet pediglen az rossz földnek hagytam,
És az sátoromat nektek ajállottam,
Birjátok békével, mert én nem birhatam.
4. Látom lülküm kúkám, hogy megszorodtál,
Megbocsás szürkundem, hogy árván maradtál,
Miért búsulsz, hiszen meg nem nyomorodtál,
Most ne haragudjál, ha eddig mozgottál.
5. Neked hagyom mind az 9 gyermekemet,
Oszszátok fel együtt fakó szekeremet,
Válaszd el magadnak egyik kerekemet,
Küssebbik rajkómnak a csigós (?) fékemet.
6. Szerelmes rajkóim szépen alkudjatok,
Tü magatok között szépen osztozzatok,
A czigány seregtül el ne távozzatok,
Erős paraszt munkát ne is dolgozzatok,
Csalástul, lopástul ti ne irtózzatok.

VIII.

Cantio.

1. A szerencse tündér kerekén
Öröm után következik kín,
A mi jót ád, akkor fémlik neked a napfény,
Mig meg nem csal s búban nem hajt, példa legyen éu.

2. Én is olykor kedvemre éltem,
Szerencsémét boldognak véltem,
De látod-e s nem szánod-e szörnyű esetem?
Irigyimtől s mindenektől számkivettettem.
3. Kiki maga kedvit követi,
Ha más szenved, meg sem említi,
Bár látja is, megszánja is, fordul s felejtí,
Kinek nem fáj, annak nem jaj, könnyen hirdeti.
4. Fájdalmimat magamban tartom,
Bús szívemet azzal fogyasztom,
Ha igazán, senki nem szán, hát mit óhajtom?
Sebeimet, a mint lehet, magam gyógyítom.
5. De a bús szív magával nem bír,
Ha éri is örvendetes hír;
Bár láttassék, hogy van kedve, titkon mégis sír,
A szüntelen bánat ellen nincs gyógyító ír.
6. Vidám kedvet olykor mutatni
És mosolygó szívet láttatni,
Mit vélsz néha mire ezéoz bús szívet fedni?
Mert csak olyan, mint más által mézet kóstolni.
7. Síralomra indul kereke,
Szerencsének véletlensége,
Ha így fordul barátodnak bánkodó kedve,
Mit hoz üsmeretlen társnak ő szelidsége.

(Más változatban Thaly: *Régi magyar vitézi énekek*. II. 326. 1.)

IX.

Cantio quaedam seria.

1. Vidám kedvem hová löttél,
Hogy éntöllem elsiettél,
Elenyészttél mint az füst,
Tündöklöttél mint ezüst. 2. Tündérvilág álnokságát
Megismértem csalárdságát,
Hittem eddig, de nem már,
Csalj meg engem többször bár. | <ol style="list-style-type: none"> 3. A ki írta ez verseket,
Igy próbálta volt ezeket,
Ő is Venust követte.
Csalárd jutalmát vette. 4. Inkább tetszik azért Marshoz
Folyamodnom, mint Venushoz;
Mert Mars szép hirt, nevet hoz,
Venus gyötrelmet okoz. |
|--|--|

5. Szerelem fájdalommal jár,
Gyakron követi nagy kár,
Veszedelemben forog,
Mégsem búsul s nem morog.
6. Ellenségim mindenfelől,
Mégsem félek én senkitől,
Kiki párját szereti,
Irigyit csak neveti.
7. Vermet ás az irigység is,
Még a legjobb pajtásod is
Rosszban kíván ejteni,
Szivedtől megfosztani.
8. Ki volt erősebb Sámsonnál,
Hatalmasabb nagy Sándornál,
Mégis ezek engedtek,
Mivel (hogy) ők szerettek.
9. Amor Marsnál is erősebb,
Hectornál győzedelmesebb,
A hol e viaskodik,
Ott diadalmaskodik.
10. A míg él bennem az lélek,
Állandóképen szeretlek,
Bizonyítom éltimmal,
Elpecsétlem szívemmel.
11. Nincsen bizony az ég alatt,
Nem is lehet olyan alak,
A kiért megvesselek,
Holtig ne szeresselek.

Finis.

Jegyzet: Egy-egy sor belőle megvan Kriza: *Vadrózsák*. 245. l. (486. sz. énekben.)

X.

Töredék.

1. Átkozott s megdühödött párta,
Láda, olyan vagy, mint egy vaskarika,
Nehéz volta szívemet szorítja,
Adja Isten, egyen meg a rozsdá.
2. Hamis lelkü ifju legényi,
Annyin vagytok, mint tenger fűvényi,
Látnom jötök csak szememben nézni,
Hogy! nem tudtok engemet kéretni?
3. Hozzám bizon ne járogassatok,
Égett borom hogy megigyátok;
Magatoknak ha nem választotok,
Inkább otthon csak dohányozzatok. ²

Jegyzet: E töredék kétszer is megvan az énekes könyvben. A vén leányok e gunyolása, saját szájukba adva, elég szokott volt. Ez éneket v. ö. Kriza: *Vadrózsák*. 108. l. (247. szám), Erdélyi: *Népdalok és mondák*. I. 250. l. *Vén leány panasza cz. a.*

1 Változat: Miért.

2 Változat: Hozzám bizon bár csak ne járjatok,
Égett borom hogy mindétég igyátok;
Magatoknak ha nem választotok,
Inkább bizon otthon maradjatok.

XI.

Cantio.

<p>1. Győzhetetlen szép kővárom,
Személyedben ki vagy három,
A keresztfán drága árom,
Oltalmamat tőled várom.</p>	<p>4. Irgalmazz még én lelkenek,
Ki vagy ura mennynek s földnek,
Könyörgök szent Felségednek.
Mint teremtő Istenemnek.</p>
<p>2. Irigyimet zabolázd meg,
Szándékokban tartóztatsd meg,
Szegény fejem koronázd meg,
Földön s mennyen boldogítsd meg.</p>	<p>5. Csak rád bízam életemet,
Örök Isten, én fejemet,
Megepedett bús szívemet,
Holtom után a lelkeket.</p>
<p>3. Életemet ostromolják,
„Feszítsd, feszítsd“, azt kiáltják,
Mind gyilkosim azt kívánják,
És véretem szomjuhozzák.</p>	<p>6. Nincs is másban reminségem,
Csak te benned, én Istenem,
Szent fiadnak kegyelmében
Lelkeket ajánlom. Amen.</p>

(Más változatban Thaly: *Adalékok*. II. 321 l.)

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

Székely-Udvarhely története.

Irtta *Szeles János*.

Az udvarhelyi ev. ref. collegium könyvtárában egy kéziratban lévő, eddigelé kiadatlan munka őriztetik, a melyet eredetileg *Szeles János* irt a mult évszázad végén. A legrégebb időtől kezd a város historiáját s levezeti 1777-ig, innen más valaki (talán *Szeles Márton*) kezd folytatni, de alig ír hozzá két oldalt s megszűnik az ő kézírása (melylyel különben *Szeles János* munkája is írva, illetőleg másolva van) s 1782-től kezdve *Szajdel János* folytatja a pótlólagos rövid bejegyzéseket s levezeti 1864-ig.

Három író munkája tehát Székely-Udvarhely alább közlendő története, melyet az ismeretlenség homályából kiemelni s közrebocsítani valahára ideje lesz, biztosítandó az enyészettől, tanúságul s élvezetül a régi történetek kedvelőinek s forrásul a historicusoknak.

Meg vagyok róla győződve, hogy ez egyszerűen, de világosan, jóízűen írt történeteket gyönyörűséggel fogják olvasni a helyi viszonyok iránt kevésbbé érdeklődők is, mert a hazai történelem érdekes kiegészítőit, episodjait fogják benne feltalálni s mivelődestörténeti mozaik képek egész serege fog feltárulni előttük; a helyi viszonyok ismerői még azon kívül érdeklődni fognak a város múltjának apró-
lékosabb adatai iránt is.

Az egész munka három főrésze osztható.

Az I. rész a város általános története a legrégebb időtől 1764-ig, a székely határőrség szervezéséig. (135, 8-adr. lap.)

A II. rész az 1558--1780-ig „biróságot viselt embereknek s némely személyes és közönséges jeles történet dolgoknak lajstroma“ (45 oldalon.).

A III. rész a „főbirák“ névsora és apróbb feljegyzések 1781-től 1864-ig (11 oldal).

Második folytatója *Szajdel János* 1848-nál nevezi meg magát illetéknép: „1848 . . . a forradalom kiütvén a várost megszállotta a cs. katonaság b. Heydte akkor dragonyos kapitány vezérlete alatt

Az I. rész 9 czikkelyre van osztva. Ezek közt az 1. a város topographiáját, külső fejlődését beszéli el; a 2. a város nevééről értekezik; a 3. a város privilegiumait sorolja elő; a 4. a város „nyomorúságairól“ szól, a Bástá korától a Rákóczi-forradalomig. Ez a legérdekesebb fejezetek egyike, melynek már kútfő beese van s főkép a kurucz-világ jellemzésében igen érdekes és tanulságos.

Az 5. czikkely „a várról“, a 6. a „religiórol“, a 7. a „ezéhokról“ a 8. „a vásárvámról, koresomáról s várhoz való szolgálatról“ szól, eredeti oklevelekre hivatkozva s azokat helylyel közzel beléiktatva.

A 9-ik czikkely „a véghelyekben lévő katonaság felállításának alkalmatosságával a városban folyt dolgok“ cz. a. a székely határórség szervezésének udvarhelyi részét s érdekes episodjait beszéli el, szem és fültanuktól nyert értesülések alapján.

A munka két utóbbi részében a főbirák névsora, azok jellemzése s alattok történt városi dolgok vannak feljegyezve.

Ez a tartalomjegyzék már magában reá mutat, hogy itt nem egy szűklátkörü helyi monographiával van dolgunk, de általános érdekű történeti munkával, melyet az ismeretlenség homályából kiemelni s közreboesítani minden tekintetben érdemes és kedvés kötelesség.

Maga az író is gondolt erre s a mult évszázad utolsó évtizede elején felküldötte munkáját a Kolozsvárt alakult „magyar nyelv-mívelő társaság“-hoz, a honnan 1794-ben „újabb leírás és szaporítás végett“ visszaküldötték. Az író tovább nem akarván folytatni, más valaki leírja a Szeles János emez „első munkáját“ s „mind a régibb s mind az újabb történeteket megszorítván“, az 1777-ik esztendő után lett dolgokat“ is bele akarja iktatni. Ámde a folytatásra nézve úgyszólván csak a jó szándéknál maradt, mert mindössze az 1778-iki sáskajárásról s az 1779-iki árvízről ír egy-egy rövid feljegyzést (egy lapon) s 1780 és 1781-nek már csak a datuma az ő írása: 1782-ről már az 1821-ben főbirává választott *Szűjdel János* folytatja a feljegyzéseket, sőt már az 1778, 1780, 1781 évek mellé is ő szűrja be később a főbirák nevét.

Három íróval s két kézírással van tehát e codexben dolgunk.

Az eredeti munka szerzője *Szeles János*, az ő munkáját másolja le, bővíti és kezdi folytatni egy ismeretlen író (kinek a kéziratában maradt ránk e munka legnagyobb része) s ezt a jelen korig folytatja és levezeti *Szűjdel János*, kinek az utolsó rész sajátkezű írása.

Az eredeti munka, ismételjük, 1777-en végződik. Ezután olvashatók a következő, a munka genesisét megvilágító sorok:

„Eddig a Szeles János uram munkája, de tovább nem akarván ő kegyelme folytatni, én a tovább való esztendőket is fogom folytatni, a mennyiben tőlem kitelhetik. Mivel tehát az *első munkája ezen historiának* az előbb tett 1777-dik esztendővel végződött volt és akképpen ment is volt fel a mgos Magyar Társaság eleiben, hanem a dolgot becsülni tudó sok jó akaróinak s urainak jóváslására, kiváltképpen pedig az említett társaságnak kedvéért, a ki a munkát újabb leírás és szaporítás végett méltóztatott volt még 1794-ik esztendőben juniusnak 29-ik napján visszaküldeni . . . és így mind a régiebb, s mind az újabb történeteket megszorítván, az újakra nézve 1777-ik esztendő után lett dolgoknak is bele kellett iktattatni, a melyeket magam bele is iktatom“ stb.

Hogy ki volt ez a másoló, illetőleg bővítő és folytató, a szövegből nem süthető ki; talán *Szeles Márton* az 1778-iki, vagy tán *Szeles Pál* az 1805—6-iki, avagy *Szeles Jakab* az 1809—11-iki bíró. Hogy nem pusztán másolt, de bővített is, következtethető a fennebb idézett szavain kívül abból is, hogy a VII. cikkely végén ez olvasható: „A kőmivesek pedig *most 1798-ik esztendőben* akarnak magoknak külön társaságot állítani“. Ezt az 1777-en végző s folytatni nem akaró Szeles János nem írhatta, csakis folytatója.

A mi *Szeles János* személyét illeti: kevés adat áll róla rendelkezésünkre. Régi törzsökös udvarhelyi nemzetségből származik, melynek tagjai 1681-től (*Szeles Balázstól*) fogva sűrűn előjönnek a főbírák névsorában (1707, 1717, 1725-ben *Szeles Imreh*, 1711, 1716, 1735-ben *Szeles Lőrincz*, 1720, 1729, 1737-ben *Szeles János*, 1742, 50, 51, 52, 78-ban *Szeles Márton*, 1744, 46, 54, 55, 74, 75-ben *Szeles András*, 1805—6-ban *Szeles Pál*, 1809—11. *Szeles Jakab*, 1850—52 *Szeles Károly*). A János atyja azonban (mint egy feljegyzésben az író mondja) „1762-ben házasodott meg“ és „1763-ban mártiusban jött Udvarhelyre lakni“.

Az író maga „1763-ban 15. juliusban született“. Meddig élt? nem tudjuk. 30 éves kora táján írta munkáját „több más hiteles írásokból öszveszedetve“, eredeti oklevelekből, szemtanúktól (kik közt atyjára is hivatkozik) nyerve az adatokat.

Második folytatója *Szájdel János* 1848-nál nevezi meg magát ilyeténkép: „1848 . . . a forradalom kiűtvén a várost megszállotta

a cs. katonaság b. Heydte akkor dragonyos kapitány vezérlete alatt s b. Heydte *engemet Szájdél Jánost*, mint volt főbíróét erőltetett, hogy a főbírótságot vállalnám fel“ stb.

Az ő egyik feljegyzése közléről érdekel minket:

„1862 jun. 28. estve felé hozzám jöttek professor Korondi Mózes a Magyar Muzeum őrével (t. i. az Erdélyi Muzeumegylet könyvtárnoka) Szabó Károly úrral, kik is kérdezősködtek, a Budváráról mit tudnék?“ stb.

Ennyi az, mit a munka ismertetése végett tájékoztatóul előre kívántam bocsátani, mielőtt átadnám a szót magának az írónak, a kinek munkája hosszas ajánlásra nem szorul.

A munka becsét már előttem mások is felismerték és méltányolták, midőn egy kiszakított töredék részt a kurucz-világról a K. Papp Miklós szerkesztette Történeti Lapokban kiadtak egy szóval sem említvén azonban, hogy az Szeles János Udvarhely történetéből van kiszakítva.

Én Thökölyről írott munkámban (megjelent a Századokban) forrásul idéztem ebből, akkor még magam sem tudván, hogy Szeles művéből való e töredék: annál kedvesebben lepett meg, midőn a múlt nyár folyamán Szeles kézirati egyetlen példányához Sz.-Udvarhelyt a ref. coll. könyvtárában hozzájutván, abban már ismerős és kipróbált történeti forrásmunkára akadtam.

Abban a reményben határoztam el e munka kiadását, hogy azzal a történetkedvelőknek s a történetíróknak egyaránt hasznos és kellemes szolgálatot teszek s közrebocsátásával a lehető elpusztulástól is megóvjuk e közérdekű, eddig kiadatlan történeti művét.

SZÁDECZKY LALOS.

Nemes SZÉKELY-UDVARHELY és ezen nemes szék anyavárosának eredetéről, gyűléséről, fekvéséről, határáról, nevezetéről, privilegiumáról, nyomorúságáról s több rend szerént kitett sok eseményeiről való könyvecske, mely munkálatott s több más hiteles írásokból öszveszedtetett sz.-udvarhelyi SZELES JÁNOS-tól.

Cui Dei gratia adsint regna colorum (így!)

ELSŐ CZIKKELY.

Udvarhely városának helyéről és határáról.

Udvarhely városa vagy on helyheztetve Udvarhelyszéknek a nap keleti részében, a havas alatt, nyári napnyugat felől a Küküllő mellett, közepette egy kicsiny folyású patak. Az régi ma-

gyar királyok idejében, úgy Izabella királynénak haláláig is igen szoros határral volt bekerítve, mivel határainak külső szélei ütköztek az bethlenfalvi, szent-imrei, dánfalvi, gyáros- és czibrefalvi, hogygyai, szombatfalvi határokba, hanem azután, úgy mint 1557-ik esztendőben Báthori Kristóf fejedelem Sz.-Imrét (mely az udvarhelyi várhoz tartozott) mindenféle mezeikkel, vizeikkel, erdeikkel etc. az városhoz applicálván, annyival künnebb terjedett határának széllye; ezeket pedig úgy hozták bé, hogy az ott való possessorokot a városba bejönni és itten bírní nem akarták; mivel Gyárosfalváról Jankó Balázst és Gábort Sz.-Demeteren, Nagy Ferenczet felesége Mihályfi Eufrosina után Bibarezfalván való fiskális jószágokkal fizette ki ifjú János király, Sz.-Imréről pedig Berze Mátét löfő nemes embert másutt fizette ki a fejedelem, de hol? ninesen kitéve az applicationalisban; hanem 1581-ik esztendőben költ egy relatoriából kijő, hogy Sz.-Királyon nyert a város hasonló jószágot Berza Máténak a fejedelemtől, fizetvén még hatvan forintot nékie. (Ebből kitetszik a szent-királyi Berze nemzetségek eredete).

Gyárosfalva volt a kápolnán felyül a nagy völgyben, Czibrefalva a kápolnával általellenben a Küküllőn túl, de hogy az városhoz ragasztatott volna, arról semmi bizonyos ninesen; sőt hogy nem ragasztatott, inkább lehet erősíteni; mivel ha az városhoz ragasztatott volna, a lakosok az városba jövn, magokkal a magok örökségeiknek jussát és birodalmát behozták volna és így most is a czibrefalvi határon levő szántó s kaszáló földeknek biradalmok a városiaknál volna, mint a gyárosfalvi és szent-imrei határokon lévőknek vagyon; hanem inkább azt lehet gondolni, hogy lassan lassan elfogyván, vagy magok a lakosok Bikafalvára, Boldogasszonfalvára, s más szomszéd falukba, s ide a városba is némelyek költözvén, az személyes birodalmokot magokkal oda vitték, az határ iurisdictionja pedig a városhoz applicáltatott, a mint hogy szüntelen való békességes birodalmában is vagyon az városnak. Dánfalva volt a Morum pataka mellett, Szent-Imrével által ellenben, a hol az híd vagyon, de Szent-Imrének vagy része, vagy magában is igen kiesin lévén, jó akaratjából is a városhoz szoríthatta magát és így ezen faluknak határrival az város határa terjedvén, most annak széllyei ütköznek az bethlenfalvi, tihadari, remetei, patakfalvi, árváthfalvi, boldogasszonfalvi, bikafalvi, hogygyai, szombatfalvi határokba.

Tihadar is régentén falu volt; de igen kiesin; nem is ragasztatott valami faluhoz, hanem elfogyván, utolsó vérségre biratik patakfalvi, árváthfalvi, telekfalvi személyes familiáktól. Sz.-Imre azon az helyen volt, melyet most Pusztának hívnak, a várbeli kapitánynak kedves mulatozó helye, mivel halastó is volt mellette

készítette; most is sok helyeken, kivált a szántás alatt kőfalak fordulnak elő. A régi öregektől hallottam, hogy gyermekkorokban, a sz.-imrei utezaiak itten kolosos kerteket tartottak, és bővebben azokban veteményeztek, mindenféle gyümölcsfákkal teli voltak a kertek, és őszszel szekerekkel hordották a gyümölcsöt haza, de osztán megszapordván s pajkosodván a nép kóborlani és vesztegedni (így!) kezdte mind a kerti vetemént, mind a gyümölcsöt, melyen megkedvetlenülívén a gazdák, a veteményezést beléhagyták, a gyümölcsfákat kivagdalták, úgy hogy most csak egynéhány szilvafák mutatják régi gyümölcsös voltát az helynek.¹

A Pusztalokján felyül a Falbükk és annak eleje régenten Pimpá-nak nevezetett, itten volt a felyül említett Berze Máténak Berze nevű erdeje.

Határa az városnak, a hol trágyáztathatik, középszerű termékeny. Nagyobb részében sovány, mindenütt jó italú forrásvizek találtnak, bizonyos helyeken a sós víz is bővön forr. Különös emlékezetet érdemel a kápolnán felyül a Kőszörűkő tövéből kifolyó Fekete nevezetű s színi víz, a melynek sok nyavalyák, kiváltképpel a fekélyeknek meggyógyításában természeti hathatós erejét a sok velle élő közel s távol való népek naponként örömmel tapasztalják. Az Szarkakő alatt Zádóg nevű helyben találtnak valami kőfal fundamentum, de mi épület volt légyen, nem tudatik. Ismét Hogygya felől való részében egy kőszikla dombon egy darab kőfal, a hol régenten vár volt, a mint ezt mind az mellete való árok, mind az név bizonyítják: Budvára lévén az neve mind ez mái napig. Ennek a kősziklának a Csieser felé való oldalában nagy mély lyukak, régenten kőfallal s fával az szádaí úgy alkalmaztattak volt, hogy ha szükséges volt az népnek villongó veszedelmes üdőkben oda venni magát, bátorságos lakóhelyekké is fordíttathatták. Ezekből az lyukaktól nem meszsze Hódja felől lejövő patak árkában érezes kövek találtnak, látszik is, hogy valaha munkálódtak körüllette, de mi haszonnal, magok a munkások tudják. Ezelőtt egy néhány esztendővel itten quartélyban lévén az Okeli regimentjéből egy compania, találtatott abban egy bányász katona legény, a ki sokat ásta a kősziklát, s talált is olyan materiat, melyek megolvasztván, bizonyos éreznék tapasztaltatott, sajnálotta is hogy nem munkálják.

Vagyon a Kőszörűkő véginél a Soos-patak partján egy régi förmára építetett kis kápolna, melyet a pápista nép Jézusházának nevez és igen nagy áhítatossággal tisztel. Eleitől fogva pedig Úrnappján az csíki és ide valók egész havasaljai pápista sokaság nagy processioval oda menvén, vitte végbe áhítatosságát, mint egy örvendezvén (ha az üdő megengedte), hogy a Jézus háza-

¹Jelenkori oldaljegyzet: Van még most is egy nehány gyümölcsfa. 1874.

hoz mehetett, de már egy néhány esztendőttől fogva ezen régi atyáinkról reánk maradott szép rendtartás félbeszakadott. Már az religiosum is megkényesedett.

Ezen úrnapi processiónak alkalmatosságával a mult száznak vége felé, midőn még az fejedelem katonái magok pajkosságoktól viseltetvén, senkitől nem tartván, mindent végbe vinnének, történt ilyen dolog: a Balogh-ázbán mulatott egy részeges a féle katona, leindulván a templomból a processio, az ablakból az keresztbe (vagy kereszt zászlóba) belélő; látván a keresztben a lyukat a pápista ifjúság, bérohan a házba, s úgy bánik velle, hogy harmadnapra halva hozzák ki onnan. Ugyanazon időtájatt azon processio alkalmatosságával, egy valaki pajkos ifjú fogadásból feltett süveggel csak közel a szent-ség előtt által indul a nép között: egy ember a baltáját úgy vágja az hátába, hogy aztot ki nem ránthatván, amaz azzal együtt elszalad s harmadnapra meghalt, s vakmerő pajkosságának ezt a jutalmát vette. A gyilkos felől az az hír lévén, hogy csíki lett volna, a tiszték mind a vakmerő cselekedetnek mivoltát nézvén, s minthogy a gyilkosnak is sohut nyomában nem eredhettek, s az felséges ausztriai buzgó pápista háznak is hatalmától tartván, a tovább való puhatalástól a dolognak megszüntek. Ezt a két esetet az atyámtól hallottam, a ki azon időben már jól felserdült legény volt.

Bethlenfalva felé az határ igen keskeny, a mely, mint az régi emberek beszélnek, ez okból keskenyedett meg, hogy a városi határ szélyiben egy gonoszúl elveszett, megnyuzott marha találtatott, a melynek az árát a károsok a városon pretendálván, az város az határ jussáról lemondott, az bethlenfalviak pedig a kárt megfizetvén, az határt magokévé tették; hanem ezelőtt mintegy 10 esztendővel a bethlenfalviak szükségétől kényszerítettvén, egy darabot a magok határokból bizonyos summa pénzért a város határához engedték ragasztatni.

Ezen részhez lehet ilyen kérdést ragasztani: tudva vagyon hogy a székelyek a régi magyar királyoknak üdejétől fogva mind táborban szolgáló nemeseknek, és nemesi szabadsággal élő embereknek tartattak, honnan vagyon tehát, hogy Sz.-Imre a várhoz tartozó falu volt légyen? Erre így lehet felelni: ifjú János király a székelyeket bizonyos nota mián mind fiscus jobbágyává tette volt, s vélek építette az udvarhelyi várat is, azért mint legközelebb való falut úgy rendelhette a várhoz való szolgálatra, nem akarván azzal a várost terhelni. Ezen állapotban voltak a székelyek az ifjú János király, Báthori István és Kristóf fejedelemségei alatt, hanem Báthori Sigmund Havasalföldében Szinán basa ellen hadakozván, hogy táborát néppel szaporíthassa, régi szabadságokat megígérte volt bizonyos okok alatt, de ugyancsak Boeska István fejedelemsége előtt voltaképpen aztot helyre nem hozhatták. Kérd-

hetni tovább azt is: hát az említett Berze Mátét mi tartotta lófő szabadságban? Jobbágyságra szoríttatván a székelyek, kezdetek magoknak személyenként szabadságot pénzzel venni, s ekkor kezdődött a székelyek között az ármálista név hallatni; így szabadulhatott volt meg a nevezett Berze Máté is a jobbágyságból.

II. CZIKKELY.

Udvarhely nevezetéről.

Udvarhelynek nevezetét némelyek egy valami közönséges háznak udvaráról akarják lehozni, mintha hajdon erdős hely lett volna, és valami gazda ember maga lakására egy udvarnak való helyet adatott volna, és innen deákül nevezik Areopolisnak. Mások nemesebb eredetéről, úgy mint udvarházról nevezik, és ezeknek vélekedését láttatik segíteni tudós Hibner, a ki a világ tartományait s városait leíró könyvben Udvarhely városát a székelyek főispánja lakóhelyének mondja lenni, és innen ezekből deákül Aulopolisnak íratatik.

Tudós Páriz Pápai pedig azt írja: hogy régentén Utidávának hivattatott, s ez meg is lehet, hogy a magyaroknak itten való megtelepedések előtt ezen névvel neveztetett római colonia vagy város, vagy régibb daciai hely lett volna itten, hogy pedig ez így lehetett legyen, bizonyítják az ásások között gyakran találtatott római régi monéták, és hogy alig ásnak valami mélységet, kivált az házak és utczák szeriben, hogy kőfalra ne akadnának, a mely jele ezen vélekedésnek, mivel az régi magyarok olyan kőfalas épületeket nem igen tettek. Megszállván tehát az magyarok ezen (azelőtt is) lakó helyet, a mint régi nevét Utidávának hallották, annak hasonlatosságára Udvarhelynek nevezték, a mint ezt sok régi római néven neveztetett, de most annak hasonlatosságára magyarul hívatatott más helyek példázzák: így Magyarorszában Sabaria Szombathelynek, Sempronium Sopronynak, Pisonium Pozsonynak, Terentia Trecsémnek ect. neveztetnek. Tiszt. p. Timon Samuel jesuita in *Imagine antiquae et novae Hungariae* l. I. c. 15. emlékezik, hogy a régi Dácziaiban (mely most Erdély) volt legyen Utidána, vagy másképpen Utidáva nevezetű város, hogy a régi magyar királyok idejében nem alávaló hely lett legyen, tudhatni arról, hogy Sigmond király az Erdélyi István vajda fogságából megszabadulván, itten tett gyűlést és itten láttatta el dolgát István vajdának, több pártos társaival együtt, a mint ezen dolgot t. p. Szentiványi Márton leírván, az helyet, a hol folyt, így teszi fel: „*Utivis, quod nunc Udvarhelyinum est*“, rövidebb, de egy hasonlatosságú szóval mondván ki, mint említett Páriz Pápai.

Sok jeles írásaiért híres Benkő József „Imago nationis Siculicae“ nevezett deákül írt könyvben az első résznek 3-ik cikkelyében az 5-ik szám alatt, magyarra fordítva így ír: Továbbá a régiek hagyományaiból tanuljunk, a melyhez Nagy Mátyás is hasonlókat jegyez, hogy Atila Havasalföldéből a maga lakását a mostani székelyek földére átalhozta, és azt a Nagy-Küküllőhöz helyeztette, és innen azon hely mind ez mai napig azon udvarházzról (vagy curiáról) Udvarhelynek (úgy mint Sz.-Udvarhelynek) hívatatik; ettől nem messze egy hely Budvára, azaz Budának, az Atila öcsésének vára és (a Küküllőn túl felyebbeske) Kadics nevű falu: Kadicha, vagy magyarosabban Kadicsa nevű vezérről.

Mind ezen sarkalatos vélekedések elnyomják az udvarnak való orotott helyről költött Arcopolis nevet, és jelesebb s nemesebb eredetére mutatnak Udvarhely nevezetének. Az felyül említett Nagy Mátyás Udvarhely vidéki esperest, és zetalaki plebánus volt, a ki 1505-dik esztendőben tett némely hiteles jegyzéseket a székelyek eredetéről.

III. CZIKKELY.

Udvarhely várossának privilegiumairól.

Az régi magyar királyok idejében szabad, és a széktől különös jurisdictioval élő város volt, a mint ezt Izabella királynénak 1558-dik esztendőben költ privilegiuma mutatja, de azon üdő tájat való sok villongás miatt kivált Izabella királyné (idejében) a sok pártolkodás mián is, megerőtlenülvén, a széknak tisztjei kezdték a városiakot régi szabadságok ellen is a magok jurisdictioja alá vonni, azokat büntetni, magok részekre való költést, húzást, vonást azokra is háritani, a melyek iránt tudósíttatván Izabella királyné, szorosán, és királyi személyének neheztelése alatt parancsolja a szék tisztjeinek, hogy az Udvarhely városi lakósoknak békét hagyjanak, azokat semmi szék részére való terehviselésre, birságra ne kényszerítsék, mivel oly szabadsággal élő városnak tartja lenni, a minémüvel élnek más szabad városok Erdélyországában, világos szókkal hozzá adván: nec eosdem jurisdictioni vestrae subesse permittimus etc., tudni illik, hogy a széknak jurisdictioja alatt meg nem engedi a városi lakosokat lenni, ennek bizonyítására a városnak előljáróját királybirónak nevezi, és annak a bünösök büntetésire teljes hatalmat ad.

Az mely Izabella királynénak Udvarhely várossának tett adományát rész szerént különösen 1559-dik esztendőben, rész szerént közönségesen minden más privilegiumokkal együtt 1601-ő esztendőben helyben hagyta, és megerősítette néhai b. emlékezetű fejedelem Báthori Sigmund. Nevezett Izabella királyné,

kiváltképpen való kegyelemmel viseltetett mindenkor ezen városhoz, a mint sok féle privilegiumos ajándékiból kitetszik, mert az feljebb említett kegyelmén kívül a várost, az egy török portához járandó taxának fizetésén kívül, akármilyen névvel nevezendő egyéb adózástól mentnek lenni nem csak megengede, hanem minden abbéli tiszteknek megparancsolta, hogy az Udvarhely városi lakosokon semmi névvel nevezendő szedést, vevést ne indítsanak; ehhez pecsétnek a székely nationak akkori czímerét adta, a melyen egy pánczélos jobb kéz egy hegyes tört tart markában, az hegyes törben egy fő, azon felyül egy szív, a végiben egy korona vagy metezetve, a tágasságán 4 csillag, körül ilyen írás: *Sigillum oppidi Siculicalis Udvarhely* az íráson belől a korona felett 1558. Hogy pedig a székely nationak akkorban ilyen czímere volt légyen, bizonyítja ezelőtt egy néhány esztendőkkel *Nagyszombathban* költ *Cerographia Hungariae* nevű könyv. Az mint *Izabella királyné*, úgy utána következett törvényes fejedelmek közül (*Boeska* *Isvánt* kivéven, mivel többire mind csak Magyarországon töltötte idejét) alig találhatik egy is, a ki ezen városhoz különös kegyelmét ne mutatta volna, s arról költ privilegiumokkal, patens commissiokkal régi szabadságát meg nem erősítette, vagy új adományyal meg nem ajándékozta volna; a mely privilegiumokat, adományokat az néhai boldog emlékezetű *Catharina* fejedelem asszonytól az privilegiumoknak vizsgálására kiküldetett *commisarius* urak mind egyig helyben hagyták, és az arra adatott hatalmokkal meg is erősítették.

Rendes a mi történt 1635-dik esztendőben, a mikor is néhai b. e. fejedelem öreg *Rákóczi György* Udvarhelyre jövőben lévén, az városiak, hogy az fejedelem jöveleire az utczákat megdiszesítenék, némely házak előtt való kertecskéket az piacon, és utczákon levontak; panaszolván ez iránt a sérelmesek, igen meg neheztel a városiakra a fejedelem, és fiscális kereset alá is akarta őket adni, de ezek megijedvén, és boesánatot kérvén, a tanácsos uraknak közbenjárására nem csak megengedett a fejedelem, hanem abéli neheztelését kegyelemre fordítván, azon uttal a városnak privilegiumit confirmálta, sőt hogy azoknak tenora szerént való szabadságban az városiakot mind maga megtartja, mind másokkal megtartatja, reá is kötelezte nem csak magát, hanem utána következő minden törvényes fejedelmeket. Itt igazán bé tölt: egyik kezében pálcát tartott, a másikkban kenyeret nyujtott.

De nem csak magok a fejedelmek személyesen, hanem az ország-nak egész statussa is mely különös gondviseléssel volt légyen az Udvarhely városának eleitől adott privilegiumoknak megtartásában, bizonyítja az haza törvényes könyve, *Approbatæ Constitutiones* p. 3. t. 77., a. 1., ugyan p. 3. t. 45. a 1-mo, a székelységén lévő városok

között elsőseget láttatik Udvarhely városának adni, mivel a mint az egész országra Kolosvárról, az egész szászságra Szébenből, úgy az székelységen Udvarhelyről adattassanak ki a mértékek a több székekre, és városokra, azokról a falukra rendeltetett.

IV. CZIKRELY.

Udvarhely városának nyomoruságairól.

De szabadsága mellett a régi villongó háborús üdőkben kiváltképpen való sok inséget kellett szenvedni, mert Csík és Háromszék felé a járó-kelőknek elkerülhetetlen útban lévén, mikor más helyek a nyomoruságnak hírért sem hallották, akkor Udvarhely városa keservesen nyögött alatta.

Nevezetes volt elsőbben a Mihály vajda és Básta György koborlásakor való nagy inség, a mikor is a város igaz törvényes fejedelméhez való hívségét fentartván, annyira szorongatott s annyi kárt vallott, hogy néhai b. e. fejedelem Báthori Sigmund méltóztatott aztot tekintetbe venni, és a feljebb említett 1601-ső esztendőben költ confirmationálisában ily szókkal kitenni:

„Consideratis fidelitate et fidelibus servitiis... quae ipsi nobis, et huic regno, cum alias semper, tum potissimum in hoc perturbato regni et rerum nostrarum statu, cum summa animi ipsorum constancia et fidelitate exhibuerunt et praestiterunt, ipsi namque eives non metu hostili, non bonorum amissione territí, non denique donorum promissione, quae ab hostibus nostris eis promittebantur, allecti, a vera fide et fidelitatis constantia abduci potuerunt, sed in omni eorum actione obsequentissimos se nobis studuerunt reddere etc. etc.“

És ezen hívségéért a városnak minden régi privilegiumait megerősíteni.

Találta ehez hasonló sok inség más üdőkben is Udvarhely várossát, a mint 1623-dik esztendőben költ néha b. e. fejedelem Bethlen Gábor privilegiumából kitetszik ezen szókkal:

„Oppidum nostrum Sz.-Udvarhely nuncupatum ac in sede Siculicali Udvarhely situatum variis bellorum motibus externarum gentium irruptionibus vastatum etc. etc.“

Második nevezetes inség volt Ali b. e. járásakor, a mikor a pogányság a mit lovainak és magának ételre valót kapott, azt erőszakosan elhúzta, az egész várost tüzzel megemésztette, marháitól megfosztotta, úgy hogy tudtára esvén ezen városnak ekkori szörnyű romlása néhai b. e. Apaffi Mihály fejedelemnek, 1663-dik esztendőben költ kegyelmes rescriptuma által Udvarhely várossát minden terhe viseléstől 2 esztendőnek elfolyása alatt megszabadította, hogy az alatt valami erőt vehessenek magoknak az elfogyatkozott szegény lakosok.

A Tököli tábora a városon felyül a bethlenfalvi lokra szállván, mint másutt úgy itten is nagy pusztulást hagyott maga után. Akkorban történt ilyen dolog: egy néhány tatár a táborból a várost megjárván, vissza mentekben egy elszakadt a társaitól és az vár előtt kikerfílvén a Kalamány Lőrincz háza tájatt, egy kis gyermeket felfog, s vinni kezdi, a gyermek meg sívalkodván a körül lakó embereknek híre lesz benne, a kik kirohanván, a tatárra támadnak, s úgy bánnak véle, hogy meg is ölik, s az várkertben legottan el is temetik. Lett-e híre a Tököli táborában ezen dolognak vagy nem? nem tudatik, mivel semmi bántódása érette nem lett a lakosoknak; de ha szinte tudta is Tököli, mind azért hogy igen sietett, utánna lévén a német tábor, mind az várban lévő militziától tartván, könnyen ellhagatta egy tatárnak elvesztét. Mikor Tököli általköltözött a városon, a várban német katonaság volt, de sem Tököli a várat, sem a várbeli katonák ötet nem bántották, hanem a városnak gyengébb része, úgy mint az asszony nép és az gyermekek rész szerént az várba, rész szerént a vár körül való sánczba vették volt bé magakat. Ezek között volt az én édes atyám is, akkor mintegy 12 esztendős lévén, a kitől ezeket hallottam. Követték az Tököli táborát sokan az városi lakosok közül, azok tudni illik, a kik a felbiztatott könnyű nyereségen kaptak, de csakhamar látván, hogy nemhogy nyereséget kapnának, de még csak reménységet sem látnának hozzája, mivel kifogyván Tököli minden bízott erejéből, annyéra jutott, hogy esős száraz török buzát adott a katonákuak kenyér helyett, az Udvarhelyről eljött katonáknak az ilyen tábori élés nem tetszván, s következhető tovább való roszzsat is általlátván, alattomban össze beszélgetnek, s illóra vévén a dolgot, hazafelé indulnak, de félvén a várbeli német commendantstól, egyenesen a városba nem jönnek, hanem a Szarkakő alatt az Középerdő szélyiben egy fejer ruhából zászlót ütnek ki; az városiak észrevévén, hurré tészik a commendansnak, a ki bizonyos embereket rendeltet, a kik megtugyák, miféle személyek lappanganának ottan. Várván, s látván amazok a városiakat, önként kiadják magokat s elejkebe menvén, arra kéri, hogy az commendantstól nyerjenek gráciát nékik, a melyet a közönséges város kérésére könnyen megadott a commendáns.

Mások a Tökölivel való utazástól irtóznán, de a nyereségre fogokot vásoltatván, alig várták, hogy a sereg eltakarodjék, a táborhelyre mennek, s ottan kurkászni, kereskedni kezdek; a tatároknak utolsó része még a szászok táborán nem ment volt ki, a kik közül egy néhányan látván az ottan esavargó embereket, viszszanyargalnak, amazok megbízván magokat, megszaladnak, s mindegyik a Küküllőbe ugrosnak, a tatárok a vízbe nem mentek, hanem a sereg után indultak, ekkor mondotta Kovács Isáknak az apja: nem úsz kurta, míg víz nem éri a farkát.

Az kurucz támadás Magyarországból Erdélybe harapózáván, ide is elérkezett annak magát kedveltető, s sok nyereséget ígérő jó illatja, a melytől izgattatván a szék részére hallgató lakosok közül legelőször is Kovács Isák kuruczczá léssen, ennek példáját követték nem csak az azon részén lévők mindnyájon, hanem sokan a városi rendből is. Az honn és a mennyiben kitelhetett igaz törvényes fejlődelmeknek hívségében megmaradott városi rendet, az által meg által járó kurucztság húzni s vonni kezdette, labanczoknak káromolván őket, hogy (a mint mondják vala) az haza szabadságáért fegyvert nem kötnének, még az városból költ kuruczok is, ha megharagudtak, ezt hánták szemekre az városi renden valóknak. De ezekről az innen költ kuruczokról méltó azt észrevenni, hogy zászló alá ugyan mindnyájon iratták magokat, de derék táborozást igen kevesen viselték: mivel némelyeknek fegyverek, némelyeknek ahhoz való köntösök, másoknak bátorságok nem lévén, kigondolt színes mentségekkel a táborozástól szabadok voltak, hanem a közel lévő szász falukban olykor olykor lemenvén, ottan húztak, vontak, prédáltak, s ha egyebet nem kaptak, még a szekérről is a vasat leszedték, a mit gyűjthettek az hátakon általvetőkbe hozták haza, ha elfogyott újra úgy eselekedtek; az ilyen kóborlokot a szászok *laskás kuroczok*-nak neveztek volt, és ide heti vásárookra jöven, mutogatták a vastól megmelyeztetett szekereiket, ekkor ment közmondásba a kopott lős.

A mint másutt, úgy itten is a városi nép minden jobb jobb rubázatját, házi eszközeit elrejtette, mert az tartotta magát szerencsésebb kurucznak, a ki effélet hamarább magáévá tehetett, s becsületesebbnek, a ki maga hitványát cserébe adhatta érte. Az Vargateczában egy városi ember elejébe jő egy csoport kuruczcságnak, a ki tisztnek látszott köztök: jere atyámfia (úgy mond) mutasd meg nekünk Kínos felé az útát; amaz emberségtől is viseltetvén s magát vonogatni sem bátorkodván elindúl, s mikor a Köveshágó tetjén megmutogatta volna az útát, azt mondja a tiszt: vond le barátom a eszímádot s add ide; amaz azt feleleli: uram köszvényes a lábam, s megárt az urnak a eszímám; de ez azt mondja: velem is szabad az Isten, hanem csak hamar add ide; amaz nem tudván tovább mit tenni, leül a dombra, levonja a eszímát, s maga felnyujtván a ló hátára, mezitláb jó vissza.

Legnehezebb volt a városi rendnek dolga, mikor a labanczok és a kuruczok egyaránt járták a várost, mert olykor napjában 3-szor is megkellett hódolni, mivel ha reggel a kurucz beszállott, az ebédig alig mulatott, ha labanczot hallott erre jöni; ez ha ebédkor beszállott, délbe kiment, nagyobb erejű kuruczcságot értvén közelgetni: így változott sokszor napjában a rettegés és félelem.

Mind a két résznek mennyi ingyen való gazdálkodást kellett tenni, nevezetesen az előljárókat ajándékozni, hogy az alattok való

népet zabolán tartásuk, könnyen megtilthetni. Nagy Borbély János, a ki igen tehetős ember lévén, s az kuruczoknak kőborlását látván, nem sajnálotta azoknak tisztjeit magánál vendégelni, és azért a kurucz háború lecsendesedése után megfogattatván, militaris commissio elejébe álltatott; midőn examenre vitetnék, egy magyarul tudó káplán így szólítja meg: apa, mit egy helyen mondasz, mindenütt azt mond; azután előállítatván, a commissariusok szemére hányák mennyit ezimborált a kuruczokkal, mennyit vendégelte, és ajándékozta azoknak tisztjeit, a labanczokkal pedig nem annyira tartott s azoknak annyira nem kedveskedett s kérdik végtére, ha úgy volt-é, vagy nem? ha úgy volt, hogy mérészelte azt cselekedni? Borbély János meg nem tagada, hanem elé mutatván a karját, azt mondta: sőt ha innen parancsolták volna, hogy hust vágjak, azt is megeselekedtem volna a kuruczoknak, mivel szánván szegény hazámat, s a felprédáltatástól féltvén, azért édesgettem magamhoz a kurucz tisztteket, hogy bátrabban szólhassak vélek, s előttek, és az alattok levő való biztabban zaboláztathassam; a mit a labancz tiszteknek adhattam, azoknak is jó szívvél kedveskedtem, de ezek regulásabb népek lévén, nem is kaptak úgy az ingyen való adományon; megvallom, a mit a labanczokkal cselekedtem is, nem oly nyilván cselekedtem, mivel ha a kuruczok azt megtudták volna, rajtom mint kétszín emberen, nagy esufságot űztek volna, és így mint magamot a kártól, mint az várost a felprédáltatástól tovább meg nem menthettem volna, azért a mit a kuruczokkal cselekedtem, a városnak megmaradásáért cselekedtem. Második, harmadik commissio előtt is így folytatván szavait, békességesen haza boesáttatott.

Czáz Borbély János, mint természetére, mint magaviseletére nézve, mint erkölcsére igen nagy tekintetű ember volt, természetére magass, testes, teli piros ábrázatú, szép fehér ősz haja, s ahoz hasonló nagy szakállá, régi modorra készítettetett hosszú, és tágas tisztességes köntöst viselt, oly tökéletességű embernek tartatott, hogy jóllehet a fejedelemnek itten udvarbírája volt légyen, mégis a városi rend a villongós kurucz világban minden privilegiumait, s más drága irásait, pecsétét gondviselésére merte bízni, a melyeket sértetlenül megoltalmazott, és lecsendesedvén a háborúság, a városi rendnek vissza adott. Ez némely írásokban Dersi Czibere Borbély Jánosnak találattik, a mivel eredetére nézve dersi, vezeték nevére Czibere, mesterségére borbély volt.

Borbély Jánossal együtt éltek a városban Nagy András Ferencz, Nagy Varga Márton, és Bálint István, mint tekintetre, mint értékekre nézve elsők, ezek minden közönséges dolog iránt való gyűlésben megjelentek, és jó tanácsokkal igazgatták a népet, a mit ezek végeztek, minden helybe hadta, és megnyugodott rajta, nem prédálták ezeknek idejében az erdőt, mezőt, határt, mivel ezek nem csak

tanácsokkal, hanem példájokkal, s fáradságokkal, teljes tehetségek szerént oltalmazták, kiki maga tizedjéhez tartozó vetés kapunak fel-tételére előállott, és ha nem kézzel segítette is, de szóval biztatta a tizedet.

Ekkorban származott volt ide egy Forrai nevű deákos, pro-kátoros ember, és házassága után jószágossá is lett. Egykor a többi között holmi bizonyos okokra nézve közönséges város gyűlése léssen, megjelennek a felyebb említett négy személy is, s magok között a dolog felett úgy végeznek, hogy mindennek tetszenék, egyedül Forrai nagyot állítván maga felől, nehezeltte, s szégyenlette, hogy őt a város ötödik tanácsossának fel nem vészi, megszallalik azért, és követem, úgy mond, jó uramékot, de az városnak közönséges dolgát nem illik csak így két embernek értelmére bízni, hanem illik, hogy mindnyájon hozzá szoljunk. Értvén azon érdemes embe-rek, hová ezélozna Forrainak beszéde, legottan elbúcsúznak, és többé semmi közönséges gyűlésbe meg nem jelentenek, azután kezdett a közönséges jó rend felfordulni, az határ, erdő, mező prédáltatni, mert nem lévén köztök semmi olyas tekéntetű ember, kiki kiáltásával magát a másiknál jobbnak állítván, senkinek fenytékivel nem kez-dett gondolni, a határnak, erdőnek, mezőnek pusztításából, a városnak okoztatott károk, csak itallal kezdettek pótoltatni.

De térjünk vissza a kurucz világnak Udvarhelyen való folyására.

Fertelmes életű Guti Szombalfalva felől jöven, a Budvára alatt, a nagy révnél általkél a Küküllőn, a esere vápáján fel, a papak ker-tén keresztül, a Gatyaszár-utezán ki, a felső piaczon megállapodik, s onnan a kuruczokat szállásra osztja, maga Botos-utezában az Ügron-házhoz vészi magát, ez előtt pedig már a városiak mindenfél több portékáikat ládába rakván, a felső templomba hordották volt, mind a két religion levők elegyesleg, az ifiabb és személyesebb fejr nép is mind oda rekeszkedett.

Guti ezalatt a vár ostromlásához való eszközököt szorossan készítette, de Ritter az várbeli commendans nem várván az ostromot, az várat feladta s maga is mind a németekkel kurucezár lett; azután mondotta Ritter: hogy ha a város nem sajnálotta volna, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi erejek nem volt, hogy azt azon uttal megvehették volna, de általlátván, hogy ha az ostromot megállja, s több kuruczság jó a városra, végső romlása következik a városnak miánna.

Ritter mind a kuruczokkal volt, egész az holdvilági veszedele-mig, a hol is látván a német seregnak jövetelét, javasolta Gutinak, hogy ne várják a németet rendbe állítatni, hanem a meddig megtelepedik, menjenek ellene, de Guti (a mint híre volt) már eladván kuruczsgót, jó tanácsát Ritternek megvetette, s le-czáfolta s úgy is lett a kimenetele, hogy a székelységnek színe

ottan veszett. A várnak feladásakor kurucvezér lett egy német azon veszedelemből megszabadulván, Udvarhely felé igyekezett, a kit Keresztúr tájékán, mint németet, a kuruczok elfogtak, s ide Udvarhelyre hozták, magyarul nem tudván nyavalyás, mikor Botos-utezán vezeték fel, eleget mutatta a gazdája házáat, másnap irigységből, vagy nem tudván mi rendbéli ember legyen, a vár kapuja előtt való dombon felakasztatott. Már a kuruczok bírván, s őrizvén a várat, hír esik, hogy a Lazon, egy néhány német utat vesztvén ezellengene: a kuruczok a várból reájok mennek, s úgy találván mind megölik; volt ugyan nagyon terhes egy asszony is véllek, ennek hogy megölték, a hasát kihalasztották, s a gyermekét úgy ölték meg.

Ezt azután megtudván Hajsler generalis, igen megkeseredett rajta, és erre közelgetvén a táborral, olyan hír jött előtte, hogy az egész város népét levágatja, a kuruczok úgy is a holdvilági veszedelem után igen meglankadván Hajsler jövetelére, az várat üressen hagyták, a városnak gyengébb népe pedig rész szerént a felső templom környékibe, rész szerént az erdőkre vetette magát, a városban megmaradott, s ártatlanságokban bízó lakosok, Péter István nevű városi embertől egy jeles gyermek lovat vásárolnak, a melyért a Falbükknék felső szélyiben egy darab helyet adnak, ezzel eleibe menvén, a városon alól Hajszlernek bémutatják, meg sem vetette abbéli ajándékját a városiaknak a generalis, hanem jó kedvvel elvette, mely az előre jött iszonyú hírt a városiak szívében egy kevésbé meg is enyhítette. Általmenvén Hajsler a városon felyűl, a Balog-kertbe szállott táborba, az hova is a jesuita superior, az reformatus esperest, Nagy Ugron János és Borbély János kimenvén, sátora előtt térdre állottak, látván Hajsler, kérdi: mit akarnának? felelnek amazok: az ártatlan városi népek kegyelmet kérünk; megengedett legottan az emberi vérontásnak a jó lelkű generalis, de a reá bízott büntetést is éppen elveszteleni nem merészelvén, a várost egy néhány helyen meggyújtatta, ezt is oly gondviseléssel, hogy a templomhoz közel semmi égetés ne legyen. Így szabadúlt meg az ártatlan városi nép a gonosztevő kuruczok bűnének büntetésétől.

Még a meglankadt kuruczszágnak nem volt meg mind a két szárnya, a mikor meghallja Jenei (másunnán ide származott in híres prédáló kurucz zászlótartó), hogy Ders tájékán valami szekereken sok élést költöztetnének, csak hamar magához hasonló kuruczokat a városban maga mellé vészén, s azon szekereket marhákkal együtt elfogják, s ide a városba hajtják, a marhákat majd csak kótyavegyén eladják, ezeknek az árát, más portékákkal együtt magok között felosztják, egy negyvenes hordó bort csakhamar megisznak, a hordót seprőstől egy aszszony-nak adják, hogy az seprőt kifőzze, a ki a seprő között 20 tallért

tanált, és így ennek minden fáradság nélkül legjobb rész jutott a prédából. De mint más bűneikért az innen való kuruczoknak, úgy ezért is a városiaknak kellett lakolni, mert végképpen megszűnván a kurucz-világ, 10 esztendeig kellett kvártélyost tartani a városnak.

De nem tartották elégségesnek ezen 10 esztendő alatt a kvártélyozásnak terhét az elnyomorodott városi népen, hanem minden általjáró militziát ingyen való gazdálkodással kellett befogadni, és minden fizetés nélkül elébb költöztetni, a többi között Schram nevű főstrázsamester 300-ad magával, Acton kapitány németekkel és ráczokkal még többel errefelé utazván, és az városban megszállani szándékozván, hogy ennyi nép által okoztatható romlást elforlitsanak magokról a lakosok, kéntelenítettek igen drágán vett lóval Schram eleibe menni, és aztot bémutatván, s a városnak is szörnyű inségeit általadván, arra kért, hogy másutt méltóztatnék megszállani, a mint hogy azon úttal mind a két seregnek itten való megszállásától megszabadult a város.

Az hosszas kvártélyozásnak súlyos terhét tovább nem szenvedhetvén, az város megindult annak könnyebbítésébe, és éppen gróf Kornis Ferencz urat kellett iránta megtalálni, a ki értvén panaszát az városnak, szóval így felelt: azt atyámiai az én szekereimnek s marháimnak felprédálásáért szenved a város. Így megtudván a város követjei, miért kellett ezen nagy igát szenvedni, volta képpen tudósítják a grófot, hogy 10 vagy 12 emberen kívül senkinek abban a prédában része nem volt; megsajnálván az gróf az ártatlan népet, azonnal elszállította a kvártélyost a városról.

Ezen 10 esztendő elfolyása alatt volt itten amaz híres jó Szántimor generalis, a ki a kurucz prédálásból még ki nem épült, és a döghaláltól, s evvel együtt járó szüségstől egyszersmind elnyomatott városnak a büntetés helyett Istentől gondviselésül adatott volt, mert a mirigyeknek Botos-uteza végiben ispotályt készítette, az oda rekesztetett betegek a regiment borbélyával gondot viseltetett, a kiknek a házoktól tápláltatásra való módjok nem volt, azokat kenyérrel, étellel, itallal segítette, minden bizonyos órában a szegényeket a ház eleibe gyűjtette, és kinek kinek egy czipót adatott, mivel pedig a czipót nagy szogyorban hordozták, innen vagy on most is a Szántimor szotyranak fenn a híre.

Látván a jó lelkű generalisnak ilyen Istenes cselekedét, a körül való nemesek kiki tehetsége szerint gabonát küldött nékie, a többi között Nagy Ugrom János egy 6 ökör után való vasas lajtörjás szekéren annyi zsák búzát küldött, a mennyi a szekerre reá fért; az falukról a szegénység, kivált ha mirigyeknek érzette magát, legottan a város felé indult, némelyek az útban megholtak, mások bérkezvén, a piaczon a varga szín alatt vertek szállást magoknak, a hol némelykor 3 és 4 feküdt halva ezeket a város bírúja az város

költségén temetette el, némely halottnak a nagy szükség mián rágott fű találtatott a szájában.

A kurucz-világot és azután következő dolgokat végezzük el a jó Szántimornak historiájával. Igen szerettette magát Szántimor nem csak a városi, hanem a külső falusi nemes, és úri renddel is, egykor azért elhívják a nemes emberek medve hajtani a máréfalvi havasra, a hol is elrendelvén a lest, Nagy Ugron János maga mellé marasztalja Szántimort, midőn észre veszi Ugron János, hogy a medve nem meszsze volna, javasolja Szántimornak, hogy a fára hágjon fel; fel is hág s azalatt meglátja a medvét arra felé jőni, s azt mondja Szántimor: Ugron uram ez a fa mozog (megijedt volt t. illik a medvét meglátván és reszketett); nem mozog (felel Ugron János) kegyelmes uram, hanem fogja meg jól az ágat, s azonban a medvére kisüti a puskát; a roppanásra Szántimor leesik a fáról; sokszor jó kedvében mondta azután, ha engemet lőtt volna meg Ugron János, nem eshettem volna nagyobb, mint a mekkorát estem, mikor a medvét lőtte.

A kuruczszágról méltó megjegyezni, hogy a kurucz támadás Felső-magyarországon, Rákoezi Ferencnek (a ki néhai ifu Rákoezi Györgynek unokája volt) és gróf Bereséni Miklósnak vezérlése alatt a magyar szabadság helybe állításának színes oka alatt indulván, s több pártolkodáson kapó népeknek magok hozzájuk esatolásával gyarapodván, üdő jártában Erdélybe is behatott, s oly erőt vett, hogy Rákoezi Ferenc az erdélyi pártosokkal M.-Vásárhelyen gyűlést tétetni, és azoktól magát erdélyi fejedelemnek választatni bátorodván, ugyan ottan a fejedelemségre meg is esküdt, de valósággal az országot nem bírhatta, mert jóllehet a nagyszombati tracta szerint kiváltképpen nékie igen kedvező punctumok folytanak volna, de ő legfőképpen Bereséniék unszolásából azzal meg nem elégedvén, a gyűlés félbe szakadott.

Ennek a dolognak folytatását magára válalta volt a bécsi udvarnál való belga követ, a ki fontos okokkal munkálta is a esendességet, és békességet, de a többi között Bereséni így szollott hozzája: lám a belgák hajósok, kereskedők, kalmárok lévén a magok szabadságokat majd 80 esztendeig folytatott hadakozás után megnyerték; hát mi magyarok fegyveres nemes nemzet belé hadjuk magunkot? Akkor a belga követ hozzája közelítvén, s az mentéjén majd egy tojás korányi aranyos ezüst gombját megfogván azt mondja: mert a belgák az ilyenből pénzt csináltak volt; értvén ezen, hogy a belgáknak volt pénzek a hadakozás folytatására, nem úgy mint a magyaroknak.

Ezután a kurucz erő mind inkább gyengédvén, legfőbb okból abból, hogy a magyarok látván s megunván a sok törvénytelen huzás, vonást, a koronás királyokhoz is való hajlandóságtól is viseltetvén, seregenként kezdték elhagyni a pártos részt, és igaz

királyokhoz hódolni, elannyira, hogy Rákoczi Ferencz tovább meg nem állhatván, több úri rendekkel Lengyelországba, onnan a Török birodalomban kényszerítették magát venni, a hol meg is holt, két fiát, Ferenczet, és Józsefet a császár gondviselése alá hagyván, a kik megvetvén a császárnak hozzájuk mutatott atyai voltát, alattomban Bécsből elmentek, és a francia királyhoz folyamodtak. Az 1739-dik esztendő tájban lévő török háborúban hallatott, hogy József a török táborban lett volna, de ezen hír is hamar megszűnván, már most csak a régi emlékezete vagon fenn annak az hatalmas fejedelmi familiának.

Midőn már ezen pártos urak Rákóczival az ország széléyn hazájokból bujdosóba mennének, magával lévő feleségét Bereséni így szólította meg: Én immár az hazámat kéntelenítetem elhagyni s bujdosóba menni, te pedig gyenge aszszony ember lévén, az utazásnak alkalmatlanságait, s a számkivetésnek nyomoruságait, és az idegen földnek természetét el nem viselheted, térj vissza, talán fogja mutatni hozzád a felséges császár annyi kegyelmét, hogy a jószágoknak ha csak egy részit is kezédnél hagyja, a melyből tisztéségesen holtig élhess. En (felel a felesége) kedves férjem, mint jó, mint balszerencsében holtig való szövetséget kötöttem veled, ha azért én a jóban veled gyönyörködtem, nem akarom, hogy a rozszbán nálam nélkül te sinlődjél, azért ha nem vigasztalónak, legalább az inségnek, s nyomorúságnak szenvedésében társnak, s segítőnek veled elmegyek, s holtig el sem hagylak. És így két fiával együtt a számkivetésbe önként elkísérte. Hallatik mostanában, hogy a francia birodalomban nagy tekintetben, s a francia huszárok között főtiszt-séget viselő emberek volnának a Bereséniék.

A kurucz név innen adatott volt nékiek. Második Lajos király idejében Magyarországon a török ellen kiváltképpen való hadi nép állítatván fel székely Dósa György vezérlése alatt, azoknak a köntösökre veres kereszt jegy varratott volt, az honnan cruciatusoknak hivattattak, a kik megfordítván a török ellen menő szándékjokot, az urakra, s nemes emberekre támadtak, azoknak jószágait, kastélyait, várait égették pusztították, úgy annyira hogy Lajos király nem akarván ellenek kiállani,¹ kényszerítették az urak az erdélyi vajdától Zapolyai Jánostól segítséget kérni, a ki csakhamar azokat elszélyesztvén, az előljárókat irtóztató példás halállal ölette meg. Innen azután minden párttűtő támadók a magyaroknál a cruciatus nevről kuruczoknak neveztetnek.

¹ A II. Ulászló alatt 1514-ben történt Dózsa-féle parasztlázadást tévesen teszi II. Lajos király idejébe, a ki 1516—26. uralkodott. Sz. L.

Különfélék.

Az erdélyi szász honismertető egyesület 50-ik közgyűlése.

A „Verein für Siebenbürgische Landeskunde“ 50-ik közgyűlését f. é. aug. 22-én tartotta Brassóban a bolgárszegi ev. templomban, a Honterus ünnepélylyel kapcsolatosan.

Egy nappal azelőtt lepleztetett le a szászok 400 évvel ezelőtt született tudós reformatorának Honterus Jánosnak szobra, olyan impozans és megható kegyelettel, mely az erdélyi szász népnek intelligentiájára igen kedvező világot vetett.

A szászok felhasználták az alkalmat, hogy minden téren bemutassák mindazt, a mivel dicsekedhetnek, a hét nap egyfolytában tartott ünnepségeken (aug. 19—25).

Tudományos szempontból legjelentősebb volt ezek között a honismertető egyesület dísz-közgyűlése, mely igen érdekes és tanulságos mozzanatokban bővülködött.

Az egyesület meghíván mindazokat a kül- és belföldi tud. társulatokat, melyekkel csereviszonyban áll: egy kis nemzetközi tud. gyűléssé nőtte ki az magát, melyen főkép Németország volt erősebben képviselve; azon kívül még a bukaresti akadémia, belföldről három magyar és egy hazai román tud. társulat képviseltette magát.

A közgyűlés az elnök *dr. Teutsch Frigyes* nagycsúri ev. lelkész megnyitó beszédével kezdődött, melyben az egyesület több mint fél-százados működését, történetét s annak jelentőségét a szász nép életében jellemezte. Felolvasásában méltatta az egyesületnek a magyar tudományos törekvésekhez való viszonyát is, kiemelve, hogy maga az egyesület mindig óvakodott a politikától, mely az elfogulatlan ítéletmondásban annyiszor megzavarta már a tudósokat. Reményét fejezte ki, hogy a mint eleinte Kemény József, Mikó Imre, Szilágyi Sándor s mások résztvettek a társaság működésében, nem zárkoznak el attól jövőre sem a magyar tudósok, kiknek több kitűnőségét s ezzel a közeledés tényét üdvözölheti a mai közgyűlésen.

A hatásos elnöki beszéd után Brassó h. polgármestere, *dr. Alexius* üdvözölte az egyesületet, kijelentve, hogy Brassó számadáskönyveinek történelmi emlékekben oly gazdag negyedik kötetét nemsokára meg-

jelenteti. Azután különböző szász egyesületek és intézetek mutatták be a Honterus-ünnep emlékére kiadott becsesnél-becsesebb kiadványaikat.

Ezután külföldi társulatok képviselői egymásután (az elnök felszólítása sorrendjében) fejezték ki üdvözlötüket. Elsőnek *dr. Virchow* berlini egyetemi tanár szólt, a hírneves öreg tudós és politikus, ki $\frac{3}{4}$ óráig beszélt, előbb az anthropologia s az archeologia feladatairól, majd a szászok viszonyáról Németországhoz s politikai törekvéseik hiábavalóságáról, s a magyar tudományossággal való összehasonlításról. Kiemelte, hogy midőn 1876-ban a régészeti és embertani kongresszuson Budapesten megjelent, el kellett ismernie, hogy a magyarok kutatásai felülmúlták a németektől odáig elért eredményeket s hogy Pulszkynak a rézkorszakról felállított elmélete korszakot alkot a tudomány történetében. A szászoknak azt mondhatja, a mit egyszer Torma Károlynak mondott: a föld övék, kutatása rájuk tartozik; s a szászoknak be kell ismerniök, hogy ebben a részben még hátra vannak. Ha ők magukat a németek elszakadt töredékeinek mondják, ő azt kérdezi, mint anthropologus és ethnografus: egyáltalán van-e német vagy szász típus? Nincs az magában a nagy Németországban sem. A délnémet nem ismeri el igazi németnek az északit, mert össze van keveredve szláv és finn fajú népekkel, az északi nem a délnémetet, mely frank, olasz s szláv elemekkel vegyes. A keveredés a népek közt oly nagy, hogy az eredeti jeleget megállapítani nem lehet. Itt sem lesz néhány ezer év múlva nyoma szásznak, egész más fajok keletkeznek.

A meddő nemzetiségi küzdelmek különben is csak feltartóztatják munkájukban a népeket s nem mehet oly rosszul a szászok dolga, ha ősrégi szokásaikat, viseletüket stb. oly impozáns módon mutathatják be, mint tegnap tették.

Németország összeköttetése is sokkal régibb Erdélylyel, mint a szászok bevándorlása. A kaukázusi sírokban, majd északkeleti Németország őskori sírjaiban olyan ércből készült tárgyakat találtak újabban, melyet egyedül az erdélyi érczhegységben bányásztak. A második fontosabb összeköttetés sem a szászoké, hanem a német lovagoké, melyek innen a Barczaságról telepedtek ki a Keleti-tenger mellé s megvetették Poroszország alapját. A harmadik összeköttetés volna a szászoké, mely azonban csak képzeleti, platonikus s inkább szellemi lehet csak.

Nagy-Németország elég önmagának, nem keresi a rokonelemek politikai csatlakozását.

A helynevek miatt se érzékenykedjenek. A magyar állam csak azt tette újabban a helynevekkel, a mit a szászok tettek, midőn letelepedtek. A szászok német nevet adtak a szláv, a magyarok magyar nevet adtak a szász helyeknek.

A napi eseményeknek ennyire fölé, absolut tudományos látópontra emelkedve fejtegette az öreg tudós a fajok keveredését s bizonyítgatta ez által az emberiség testvériségét.

Azután *Fischer*, a marburgi egyetem geografia tanára beszélt s ő a földrajz művelése új irányaira mutattván rá, közben a német szellem erős ápolását hangoztatta. Beszélt még *Hoeninger* berlini egyetemi tanár is. Az erfurti akadémia küldöttje, azzal üdvözölte a társulatot, hogy kiadványai a legbecesebbek a kapott cserepéldányok között.

Ezután került a sor a belföldi társulatok képviselőire, kik közül elsőtül *Szádeczky Lajos* beszélt. Ez az első magyar felszólalás alkalmat adott arra, hogy a magyar tud. egyesületek képviselőit tüntető lelkesedéssel (hoch! és heil! kiáltásokkal) üdvözöljék.

Szádeczky beszéde folyamán köszönetet mond a szíves meghívásért, melylyel alkalmat adtak a lélekemelő Honterus-ünnepen jelen lehetni s a honismertető egyesületet 50-ik közgyűlésén üdvözölhetni.

A testvéri szeretet meleg érdeklődésével kísérjük — úgy mond — figyelemmel e tudományos társulat működését, mely oly szép eredményekre tud visszatekinteni. Jól tudjuk, hogy a tegnapi szobor-leleplezésnek erkölcsi sikereiben is nagy része van e társulatnak, mert a történeti köztudat ébrentartása, a népnek nemes eszményekben nevelése, irányeszmék és magasztos czélok kitűzése mindig a nemzetek szellemi vezéreinek érdeme.

És ezen a szellemi téren, a multak emlékeinek, dicsőségének megbecsülésében, a tudomány és közműveltség terjesztésében, az igazság keresésében és szolgálatában nincs és nem lehet közöttünk nézeteltérés. Itt csak nemes versenyről lehet szó.

A Landeskunde-Verein és a magyar történetírók egy czélra törekzenek: hazánk múltjának felderítésére s megismertetésére. Ebben eleitől fogva bajtársak, szövetségesek vagyunk, egymást kölcsönösen és szívesen támogatjuk. Örömmel jöttünk ez ünnepre is, jól ismervén a százszok érdekeit a magyar történelemben, ennek az országrésznek virágzó Kanaánná változtatásában, földművelés, ipar, kereskedés, tudomány terjesztésében.

Ezzel a napi politikától független rokonszenvvel üdvözli a Landeskunde-Vereint, kívánván eddig oly szép eredménnyel folytatott működéséhez jövőre is sok sikert.

A zajos tapsok elhangzása után *dr. Márki Sándor* a következő beszédet mondta:

Háromszázhetven esztendeje, hogy Honterus kiadta Erdélynek kartográfiai tekintetben megállható első térképét; s azóta az erdélyi százsz tudósoknak egész sora folytatta a honismertetés munkáját. Mi magyarok, kik általában mély tisztelettel hajlunk meg a nagy németországi irodalom és tudományosság alkotásai s annak itt is jelenlevő jelesei előtt, örömmel, előszeretettel és tanúlással forgatjuk a hazai német tudósok alapos műveit. Több mint félszázad előtt magyar tudósok is ott álltak a Landeskunde-Verein bölcsője körül; s a mi Erdélyi Múzeumunk keletkezésére nem csekély ösztönzésül szolgáltak azok a sikerek, a miket a haza ismertetése körül ez az egyesület a maga körében felmutathatott. Ha

időközben megszakadtak is összeköttetéseink, a mi Múzeum-egyesületünk sohasem felejtheti el azokat a testvéries csókokat, a miket a mi tudósaink (Eötvös Józseffel az élükön) az önök egyesületének besztérései közgyűlésén 1860-ban a szász tudósokkal váltottak. A testvériesszei érzete megvan a mai nemzedék szívében is; és mi a legnagyobb készséggel vagyunk hajlandók követni az önök elnökének gyönyörű megnyitó beszédében foglalt fölhívását, hogy érdeklődéssel kísérjük a szászok tudományos törekvéseit. Midőn saját személyemre nézve az egyesület kötelékébe való fölvételemet kérem, az önök tudományos föladataihoz legközelebb áló Erdélyi Múzeum-Egylet nevében kívánok a dicsőséges múltú egyesületnek dicsőséges jövendőt!

Az élénk tetszésnyilatkozatok lecsilapúlása után az erdélyrészi Kárpát-Egyesület nevében *dr. Herrmann Antal* üdvözölte a rokon törekvésű jubiláris társaságot. Az ő beszédét is élénk hoch- és heilkiáltások követték.

A beszédekkel *dr. Teutsch* elnök utóbb külön is foglalkozott. Kiemelte, hogy nagy sulyt fektetnek a magyar tudósokkal együtt való működésre. S hogy ez az együttműködés közeledik, annak jeléül veszi, hogy a magyar társaságokat most képviselő tudósok irodalmilag idáig is többször ismertették a szászok történelmi munkásságát s hogy az igazságot kívánják szem előtt tartani akkor is, midőn róluk írnak.

Végül számos külföldi tudóst (*Lenz, Richthoffen* stb.) választottak dísztagokká.

Igy folyt le az az emlékezetes ülés, mely talán maga is históriai fontosságú lesz, ha a magyarok és szászok valóban elkezdik azt a vállvetett munkát, mely nélkül a magyar történetnek még meglevő hézagait kitölteni s ezzel a *Virchow* által is hangoztatott nemzetiségi meddő küzdelmeket megszüntetni nem lehet.

A s.-szentgyörgyi kollegium története.

A s.-szentgyörgyi ev. ref. államilag segélyezett székely Mikó-kollegium története. 1859—1895. II. Rész. Irta *Domján István*.

E mű I. része, az alapítás története, 1893 szeptember elején jelent meg, a tulajdonképeni főgimnázium új épületének felavatása alkalmával. Szerző művét három korszakra osztja fel, a fontosabb mozgalmak időtartamának megfelelően.

Az első korszak 1859-től, az I. gimn. o. megnyitásától 1870-ig terjed. Ismerteti itt szerző az anyagi fejlődést, a kezdet nehéz küzdelmeit; ismerteti a fiatal intézet beléletét. A második korszak szintén az anyagi ügyekkel kezdődik. A nagy erőfeszítések, a 70,000 frtba kerülő két emeletes épület felemelése adja az intézet előljáróságának a legtöbb gondot. Végre is S.-Szent-György városa és polgármestere, Császár Bálint segítségével 1876-ban szeptember 1-ére készen volt.

Nagy adósságokat kellett azonban kötni. Ez anyagi zavarokból is kisegítette azonban az intézet előljáróságát a sors, mely míg egyik kezével megfosztotta Magyar- és Erdélyországot Erdély Széchenyi Istvánától, gróf Mikó Imrétől, másik kezével kisegíté az anyagi zavarokból gróf Mikó fejedelmi alapítványa által. E korszakban is ismerteti szerző a beléletet, a könyvtár megalapítását gr. Teleki Domokos ajándékából. Befejezi a fejezetet az erdélyi ev. ref. tanárok S.-Szent-Györgyön tartott értekezlete. A harmadik korszakban a belső berendezkedést, belviszonyokat, a kísérleteket az államsegély megnyerésére ismerteti szerző; befejezi a korszakot a megkötött szerződéssel és a főgimnázium szervezétének ismertetésével. Végül függelékben közli a nevezetesebb okmányokat, idői sorrendben.

Gonddal és szeretettel írott munka, mely becsületére válik írójának s a kollegiumnak egyaránt s több méltánylást érdemelne, mint a mennyivel jutalmaztatott.

Kendi Zsófia életéhez újabb adatok kerültek véletlenül napfényre, melyeket a küküllővári sírboltban nyugvó s az Erdélyi Múzeumban őrzött ékszereiről, halotti ruháiról újabban sokat emlegetetté vált nagyasszonyról, élettörténete adalékául, föl kell jegyeznünk. A gr. Bethlenlevéltár 3 kötetes index-könyvében (mely jelenleg Mályits György ügyvéd úr tulajdonában van Budapesten) találtam a következő feljegyzéseket:

1) 1600. Kendi Zsófia Bogáthi Menyhértné óvásos ellenmondása, melylyel atyja radnóthi Kendi Ferencz és paniti Alárdi Ferencz között javaiknak kölesönös egymásra szállásáról kelt egyezmény-levelet és atyjának azon végahagyományát, melyben radnóthi kastélyát tartozandóival Alárdi Ferencznek, a Biharban fekvő Szentjób és Zarándban fekvő Dezin nevű kastélyát tartozandóikkal Kovacsóczy Farkasnak hagyta, megsemmisíti. (1819 jan. 22. kelt conventi törvényes másolat.)

2) 1600. Kendi Zsófia Bogáthi Menyhértné a fejérmegyei Radnóth, a bihari Szentjób, a zarándi Dezin, a belső-szolnoki Alparét jószágait és küküllővári részszejóságát s nemes udvarházát tartozandóikkal együtt somlyai Báthory István gyermekre átruházza. (1819 jan. 28. kelt conventi törv. másolat.)

3) 1605. szept. 20. Beiktató parancs *Bogáthi Menyhértné és nője Bánffy Margith* részére, a Kornis Boldizsár notáján 12,000 m. frtban zálog czímen neki adományozott, Radnóth Dég, Balástelke, Sáros, Csávás, Dányán, Kisfalud, Bernáld és Sályi, Oláh-Déllő, Ludas, Kapus, Dátos, Ikland, Zenttelke Acynthos és Szent-Jakab birtokába és a beiktatásról szóló válasz levél. (1819 jan. 28. kelt conventi törv. másolat.)

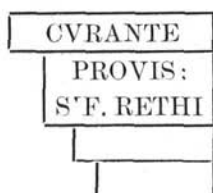
Míndezekből kitűnik (a mit eddig nem tudunk): 1.) hogy Kendi Zsófia, Bogáthi Menyhértné 1600-ban még élt, de 1605-ben már nem, mert 2.) Bogáthi Menyhértnak 1605 szept. 20. neje Bánffy Margit, a kit Kendi Zsófia halála után kellett, hogy nőül vegyen; 3.) hogy Kendi

Zsófia atyai örökségül reá szállott rengeteg öröksége egy részét somlyai Báthory István gyermekeire (unokatestvéreire) hagyta, azéra, a ki anyósának (a Kendi Zsófia nagynénjének) Patócsy Zsófiának a küküllővári templomban máig is őrzött márvány síremléket állíttatta. Az is kitűnik ezekből 4.) hogy Kendi Zsófiának egyenes örökösei nem voltak. Ezzel is többet tudunk ez érdekes nagyasszony élettörténetéből.

Sz. L.

A Történelmi Könyvtár legújabb füzetében *Bod Péter* Periklesnek, a görög történet egyik legnagyobb alakjának élet- és jellemrajzát beszéli el. A politikai és művészi tekintetben fényes korszak, melyet Perikles uralkodása jelöl, a görög történelem legragyogóbb fejezete. Méltán és joggal irták a Perikles-korabeli Athénéről: Görögország ékesége és szemefénye. Az eszményi állami kormányzat, az anyagi és szellemi élet virágzásának legtökéletesebb képe Athéne e korban. És ezt Perikles egymaga teremtette meg, államférfiúi bölcsességének, szellemének századokat megelőző nagyságával. Az író elbeszélése fonalán megélednek ezek a nagy idők s tökéletessé lesz minden idők egyik legnagyobb alakjának képe. A csinos képekkel is ékesített könyv ára 40 kr. Tetszetős kiállítása a Franklin-Társulat nyomdáját dicséri.

A fogarasi vár feliratai közül két eddigelé nem publicált részre akadtam a nyáron, miután ez idei száraz nyár lehetővé tette a különben vizenyős és nádas várárokban a várfalak körüljárását. Az egyik felírat a vár *északkeleti* külső szögletfalán, faragott kő-betéteken így szól:

1625

Curante provis(oris) Ste(phan) Rethi 1625 — s azt jelenti, hogy a várfalak ezen része Réthi István várnagy felügyelete alatt épült Bethlen Gábor idejében, a ki (mint azt Fogaras történetéről az Erd. Múzeum 1890 évfolyamában írott munkámban részleteztem) a várat újra építtette. A másik újonnan talált felírat a várfal *délkeleti* szögletén, a külső, a régihez hozzátoldott falon áll, erősen meg-

koptatva az idő viszontagsága által s ennyi látható belőle:

il(lustrissi)mi d(omi)ni Georg(ii)

Rakoci Dei gratia

principis

Transilvaniæ

atqu(e) regni H(un-
ga(riac) (domini).

Ezt a részt tehát I. Rákóczy György építtette, a kinek czimere 1642. évszámmal ellátva a várkápolna ajtaja felett is látható.

Bethlen Gábor czimere is megvan még egy I. em. ajtó felett 1627. évszámmal a Báthoryak czimere az I. e. folyosó alatt.

A várfalán kívül a főkaputól balra még két czímeres kő látszik egymás mellett, de annyira elkopva, hogy a czímerkép rajta kivehetetlen. Talán Apafi és Bornemisza Anna fejedelemasszonyé. Így Fogaras vára építtetőinek czímerei a XVI. sz. végétől megvolnának a XVII. sz. végéig.

A Múzeum-Egylet halottjai.

Galanthai gr. Esterházy János, Múzeum-egyletünk első alapító tagjainak egyike, ig. választmányunk tagja, régiséggtárunk maecenas, a ki nagybecsű éremgyűjteménye múzeumunknak ajándékozásával örök hálára kötelezte egyesületünket, f. é. jun. 24-én elhunyt Kolozsvárt, melynek gyászára nemcsak családjának, hanem a magyar tudománynak, melynek lelkes művelője, véglegelhetéig buzgó barátja volt.

1824 márcz. 23-án született Kolozsvárt s ifjú kora óta előszerezett foglalkozott történelmi és főkép régészeti tanulmányokkal, melyeknek főkép Kolozsvár régi műemlékei ismertetését köszönhetjük.

Nevezetesebb munkái a következők:

A gyalui vár krónikája (Uj Magyar Múzeum 1860); Magyar felíratú régi kupa (Arch. Közl. 1861); A kolozsvári Szent-Mihály egyház (U. o. 1862); A kolozsvári Boldog-asszonyról czímzett minorita, jelenleg ev. ref. egyház tört. és építészeti leírása (U. o. 1864); A kolozsvári monostori apátság és egyház maradványainak leírása (U. o. 1867—68); Dózsa György vaskoronája (Arch. Értesítő 1871); a Századokban a következő közlemények jelentek meg tőle: András erdélyi püspök felség-sértése 1349-ben (1868); Gróf Eszterházy Ferencz fegyverzetének leírása (1869); Adalékok a Sárköz-Ujlaki Ujlaki család nemzékisméjéhez (1870); Adalék a Serédy család történetéhez (1880); Székely Mihály életéhez (Tört. Tár 1883).

Tudományos érdemei méltatásául a Magyar Történelmi Társulat is (melynek alapító tagja volt) ig. vál. tagjául választotta s a kolozsvári egyetem millenniumi dísz-doktori czímmel tisztelte meg.

Munkás életével, szívóságával, idealis nemes gondolkozásával igaz tiszteletét érdemelte ki honfitársainak, kik mély részvételt kísérték ki koporsóját a házsongárdi temetőben levő családi sírboltba jun. 26-án.

Dr. Szász Béla nyug. egyetemi tanár, az Erdélyi Múzeum-Egylet tört. szakosztályának volt alelnöke, a M. T. Akadémia levelező tagja, a Kisfaludy-Társaság és az Erdélyi Irodalmi Társaság rendes tagja, — jul. 7-én délután meghalt.

Esztenőkön át tartott súlyos betegség vitte sírba a kiváló lelki tulajdonokkal oly gazdagon megáldott férfit.

Bámulatos tevékenységet fejtett ki minden téren, a hol sokoldalú tehetségeit, képzettségét érvényesíthette. Munkabíráásával és kötelességtudásával páratlan volt a maga nemében.

Előbb mint középiskolai, utóbb, mint egyetemi tanár; mint szaktudományának, a filozófiának, kiváló művelője; mint fényes tehetségű szépirodalmi író; mint jeles tollú, fáradhatatlan lelkesedéssű újságíró; mint egyházának egyik oszlopos előkelősége; mint közéleti vezérférfiú a városi közigazgatási és az országos politikai munkatéren; mint tiszta, erős jellem kiérdemelte a köztiszteletet; kiérdemelte, hogy kegyeletes emlékekben, tiszteletben maradjon neve és élete közöttünk!

Dr. Szász Béla Nagy-Enyeden 1840. ápr. 23-án született. Gymn. iskoláit Budán a piaristáknál, Pesten az ág. hitűeknél, Marosvásárhelyt és Nagy-Enyeden az ev. reformátusoknál végezte. Innen 1859-ben a pesti ev. ref. theologiai tanintézetbe menve, annak négy éves tanfolyamát hallgatta. Fordította a Kisfaludy-Társaság megbízásából Thackeray „Esmond Henrik“-ét.

1863. őszén a jeni egyetem philosophiai facultásába iratkozott be. Jenában fordította le s adta ki a „Sárospataki Füzetek“-ben Fischer Kuno ünnepi beszédét Fichte F. G.-ról és dolgozta ki ugyancsak Fischer K. előadási cyklusát Göthe Faustjának első feléről. Ebből a tanulmányból egy nagyobb részlet Csengeri „Budapesti Szemlé“-jének 1895. évi folyamában meg is jelent.

A következő 1864—65. évi tanfolyamra az utrechti egyetemre költözött, a hol szintén egy évet töltött.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület főconsistoriuma 1865. tavaszán megválasztá a marosvásárhelyi főiskola bölcészeti rendes tanszékére. De a tanév befejeztéig Utrechtben maradt, majd Hollandiát beutazva, pár hétig Londonban tartózkodott s innen a Rajna mentén és Dél-Németországon át tért haza.

Marosvásárhelyi tanszékét 1865. szeptemberében foglalta el s Marosvásárhelyt a ref. gymnasiumon és a jogakadémián tanította a philosophiát és a magyar irodalmat.

Marosvásárhelyi tanárkodása idején szerkesztette a „Székely Közlöny“ politikai lapot, fordította Thackeray „Négy György“-ét (Pest, kiadta Ráth Mór 1867.), s elfoglalta székét a Kisfaludy-Társaságban, „A szabadelvűek“ című satirájával, 1869. decemberében. (Megjelent az Athenaeum kiadásában 1870.)

1870. végén a Kolozsvárt alapított „Kelet“ cz. politikai és közgazdasági napilapnak (az erdélyrészi Deák-párt közlönyének) szerkesztésére hívatván meg, lakását Kolozsvárra tette át, hol az ev. ref. főiskolán a philosophiát tanította. Ugyanannak az évnek őszén a kolozsvári, akkor megnyitott m. kir. tudomány-egyetemhez a bölcészet ny. r. tanárává nevezte ki ő Felsége.

A tanítás mellett buzgón folytatta irodalmi munkásságát. A Kis-

5-ször mint prodékán szolgáltad ügyét. Végül 1890/91. rectorrá választatván, 1891/92. prorektor lévén, a sok munka sulya erőd megingatásának első megdöbbenő tüneteit jelzé s az ütött résen csakhamar a titokzatos, félelmetes ellenség, idegbajos betegséged előőrsei mind sürribben behatoltak erős szervezeted belsejébe, míg nem — szű módjára — a tölgy gyökere legfinomabb szálaihoz érkezte a hatalmas fát leterítették.

Bekövetkezett a végzet! a melytől évekig tartottunk s most itt állunk nyitott sírod szélén: elvesztésed fölött bánkódva, sírva.

Oh mi vigasztaljon, mert veszteségünk pótolhatatlan? Vigasztal némileg az a tudat, hogy Te — egy köztisztelőben álló dicsőséges név örököse — e nevet ép oly fényesen adtad át legdrágább hagyatékul övéid, utódid számára, sőt sokszorosítád azon érdemeket, melyek annak fényét még inkább élesztik. De mindamellert e vigasz mégis csekély, mert Téged magát vissza nem szerez; veszteségünk pótolhatatlan. De nem, nem az! Te nem haltál meg számunkra végképpen, csak földi részeid szunynyadoznak, porladoznak anyaföldünkben. Lelked, éned legnemesebb lehellete, műveid megszámlálhatlan sorából ezentúl is közvetlenül hozzánk szóland. Hozzádtartozóid, drága özvegyed, kedves gyermekeid, barátaid, tanítványaid, tagtársaid ezentúl is hallanak, látnak, habár nemes lelked amaz eszményi világ magas körébe költözött föl, melyhez mindig vonzódt, midőn még testi hűvelyében köztünk zarándokolt.

Nem felejtünk el, de tekints le oltalmazólag tiedre. Isten veled pályázars, tudós, költő, bölcsész!

Isten veled!

Az Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet igazgató választmányja szept. 7-én tartotta a nyári szünet után első ülését *Szász Domonkos* elnökle alatt.

A felszaporodott folyóügyek elintézése után titkár jelentést tett a T. Zs. gyűjtemény megvizsgálásáról Szászvároson, mely három szobában elhelyezett szekrényekben főképp őskori cserép tárgyakban igen gazdag s rendezése és lerajzoltatása (Szinte Gábor dévai reálisk. tanár ügyes kezével) serényen folyik a kiadás számára.

Egy értékes oklevél gyűjteményt is vásárolt a választmány egy dunántúli régiséggyűjtőtől, mult századi székely eredetű oklevelekből.

A Múzeum is újabb leletekkel szaporodott: így egy római felíratos kővel Kolozsvár piaczi ásásaiból, mely arról nevezetes, hogy Kolozsvár római neve *Napoca* van rajta, mely mint ilyen első a kolozsvári leletek között.

A budapesti Iparművészeti Múzeum azt jelentette, hogy Kendi Zsófia palástjának (mely a küküllővári sírboltból került az Erdélyi-Múzeum birtokába) restaurálása elkészült s 300 frtba került. A páratlan díszruha ezzel megmentetett az elmúlástól.